

Den Danske
A f f a s
Eller
R o l l e - R i g e t
S a m m e n l i f f ,

Med dets

Naturlige Egenskaber, Elementer, Indbyggere, Bæxter,
Og en andre Afsodninger, dets gamle Tildragelser og nærværende
Omstændigheder i alle Provינher, Stæder, Kirker,
Slotte og Herre-Gaarde.

Foresat tillet ved en udforslig

L a n d s - B e s k r i v e l s e ,

saa og oplyst

med dertil forfærdigede Land-Kort over enhver Provink
med Stædernes Prospecter, Grund-Ridser, og andre merkværdige Kobber-Stykker.
Efter Høj-Kongelig allernaadigst Besalning,

red

Erich Pontoppidan.

Gordum S. S. Theol. Dr. Prof. og Proconcellarius ved Københavns Universitet, samt Medlem
af det Kongelige Københavnske og Kønsrig Petersborgske Videnskabs-Societet.

Med Kongel. Allernaadigst Privilegio for A. H. Godiche og hans Arvinger.

T O M U S III.

København, 1767.

Trykt og beslægtet af Kongelig Universitets Bogtrykker Andreas Hartvig Godiche,
boende nest ved vor Frue-Latinse Skole.

Det Femte Capitel.

Om Bornholms Amt, i Allmindelighed.

Bet er en i Historien navnfundig og temmelig stor Øe, sorte-
rende ligesom forrige, under Sjælands Stift, dog deraf
adskilt ved 15 Mile, længere ud i Øster-Søen, hart ad midt
imellem Jasmund paa Land-Rygen og Østed i Skaane, nemlig fra det
sidste Sted 7 og fra det første 9 Mile. Elevatio Poli er midt paa Lan-
det 55 Grader 9 Min. Længden regnes fra Due-Odden i Sønder, til
Hammeren i Nord, noget over 6, men Breden omtrent 3 Mile, altsaa
er Figuren langagtig og firekantet, holdende i sin Omfreds hen ved 14
til 15 Mile.

Navnet Bornholm, Boringholm, Borindholm, og i Bis-
landiske Monumenter Borghundarholmur, kaldes af ADAMO BREM.
ikun med den sidste Stavelsse Holmia, og da dens Latiniske Navn sæd-
vanlig er Boringia, saa synes det efter OLAI WORMII Meening Monu-
ment. Dan. pag. 223. ikke urimeligt, at PAULUS WARNEFRIDUS hen-
figter til den, naar han, maaske ved en Copiistes Skriver-Feyl,
setter Scoringia for Boringia, sigende, *de gestis Longobardor.* Lib. I.
Cap. 7. In Scoringia Vinili novi egressi, per annos aliquot consederunt.
Oprindelsen til Navnet udledes gemeensigen fra den Mand som først skal
have

have indtaget og med sin Aftkom besat Bornholm, hans Navn foregives at have været Boer eller Beor, maaske Bisør, som i Norden er et af de ældste Navne (*). Spørges her videre, om denne første Beboeres Alder og Adkomst, da flettes det ikke paa Giensvar hos dem, som antage den gullandske Grundsetning i vore Landes Historie, angaaende mange Dommere og Hovdinger, hvilke længe før Kongerigets Stiftelse, skulle have indtaget den ene Provinz efter den anden, og der levnet deres Navns Zhukommelse. Særdeles siger Nicol. Petracus de origine cimbror. et Gothor. Lib. II. parag. 149. at Guthi Son, ved Navn Thielvar, allerede i Patriarchens Jacobs Tider, skulle af sin Fader være udsendt til at opsegne nye Boliger, og da han fandt for lidet Rum paa denne Ø, draget til Gulland, som han kaldte efter sin Faders Navn, men først efterladt sig paa Bornholm, en Colonie under Anførelse af en Mand med ovenbemeldte Navn, og denne skulle have kaldet Landet Beornholm eller Bornholm. Endfiont nu Liids-Regningen langt overstiger alle Rimeligheds Grendser, saa kand dog det øvrige eller Sagen selv, i Mangel af bedre Efterretning, ikke forkastes. At de i sildigere Tider vandrende Gother har været Landets første Beboere, er ikke at twivle paa, og vel muligt, at eet af de ældste Steder paa Landet, som endnu kaldes Gudhiem, og er et navnkundigt Fisserleye, med et ældgammelt Capel, kand have været deres første og fornemmeste Boelig. I steden for at opholde mig længere ved den alt for mørke Antiquitet, vil jeg fø-

(*) THORMOD. TORPÆUS siger i Serie Reg. ac Dynast. Dan. origo nominis Bornholm, non a Beor quodam, sed a Borgund, quod exinde Borgundi, una cum Vandalis, emigrarunt pag. 76.

retage Landets egentlige Beskrivelse, og efterhaanden ansøre det fornemste af en vissere Historie, Herrestiftet og andet deslige angaaende.

I Landets nærværende Tilstand at forestille,lettes Arbeidet meget ved det temmelig vidtloftige Skrift, som Hr. General Major og Hofbygmester L. de THURAH Anno 1756 in Quarto haver udgivet, under Navn af Bornholms Beskrivelse, hvor endogsaa det allermindste, indtil alle Kirkernes Inscriptioner, ikke er forbigaet, og med kostbare Raaber-Stykke beprydet. Efter mit Øyemerk i en almindelig Lands-Beskrivelse, søges ikkun det væsentlige af Naturen, Konsten og Historien paa et hvært Sted, og hvad det første, saasom mig det allervigtigste, angaaer, da taffes derfor allermeest en Mand, som har giort sit Fæderneland Ere, nemlig Sal. Hr. Byeskriver ANDREAS BIRK, hvis forrige Embede saa som Kongel. Mineral Inspecteur, haver givet ham Anledning til en meere end almindelig Estertanke om naturlige Ting (*).

Landets
Luft.

Luften signer den paa vore øvrige Eylande, det er, vel vindig og vaad, dog ikke meget kaald, efterdi Havdampene fra alle Sider, temperere den strenge Winter-Kuld. Den kand og her holdes sund frem for i de nedrige Lande, thi Bornholm ligger højt og har en fast Grund,

ja

(*) Ikke mindre Tak skylder jeg tillige med Publico, i denne Hensigt, Høvædle og Velbaarne Hr. Etats-Raad Johan Christian Urne saasom nærværende Amtmand, hvilken i dette sit Embedes mange Aar, haver haft Lejlighed til en gandse grundig Indsigt i Bornholms Naturlige saavelsom Historiske Merkværdigheder. Ligeledes Høvædle og Velbaarne Hr. Oberst v. Bylow, saasom Kongelig Commendant sammested, hvilken, ved at læse mit første udkast til dette Stykke sandt nogle Ting at rette, og i den Agt tog det med sig, samt sendte mig det tilbage, med sine egne og velbemeldte Hr. Etats-Raad Urnes Forbedringer.

ja paa nogle Steder Steen-Klipper og maadelige Bierge, hvilke særdeles mod Soe-Kanten, hart ad overalt, omslutte Landet og give det saa dan en naturlig Besættelse, at naar de med Kanoner beplantede Soe-Batterier paa visse aabne Steder, tillige i agttages, af denne heel stridbare siden Nation, saa synes dens Land næsten utilgængeligt, med mindre Fiendens Overmagt maatte være alt for stor, og koste mange Tusinde, da den altid færdige Land-Magt ogsaa udgiver nogle Tusinde, som siden skal vises. Hertil kommer dette, at Landet næsten overalt, fornemmelig mod Østen, er omgivet med saadanne farlige Soe-Grunde, hvis Sand, løse Steene, og faste men skulde Klipper eller Skær i Havet giore det saa got som utilgængeligt for alle Fremmede, som derved ofte sette Livet til.

Den Bornholmske Grund er af usige Bestaffenhed og Landets Overflade forestiller, i forte Begreb, baade det Biergagtige Norge og det jevne Dannemark. Saavel i Landet selv, som særdeles mod Soekanten, findes steile Klipper. De højest Steder ere Stryte-Bakkerne paa Lyngen ved Vester-Marie Sogn, Hammeren ved Hammers-Huus, Ringebakkerne i Nutsker Sogn, Ravnkloev-Bakker og Dale, i Øster-Marie Sogn, Leems-Bierg i Øster-Larsker Sogn, Vallens-Bierget og Linde-Bierget, paa Lyngen ved Øster-Marie Sogn, Onsbierg paa Lyngen ved Ibskier Sogn, Alme-Bierg ikke langt derfra, Paradis og Helvedes Bakke, Sonden for Ibs-Kirke paa Lyngen, Rispeberg i Poulsker-Sogn, Slamrebierg, Norden for Voels-Kirke, og flere som jeg ikke vil opregne.

Imellem Biergene findes de jevne og slette Marke meget frugtbare, ja paa nogle faa Steder saa gode, at de ideligen og uden Hvile,

Ager-Jord
og Sed.

Kunde dyrkes, saasom ved Svanike, hvor Bygningen er saa god, at den i Begt ligner, om ikke overgaer, den Femerste. Af Rug saaes mindst, men hostes rigelig, naar Giedningen ikke nedployes, men legges paa den ployede Ager og allene nedharves med Saeden, efter dette Lands saerdeles Maade, da den siges at give 15. til 16 Fold. Bornholms Havre foeres i temmelig Mengde af Landet, dog ikkun den lette og ringere til Heste-Foder, hvorimod den tunge males til Gryn og siden udsendes, med god Fordeel. Hvede og Erter avles noget lidet, saa og af Kommen Hor og Hamp, efterhaanden mere og mere, helst siden den Bornholmske Land-Mand, paa en Snees Alar, haver viist en fornuet Lyst og Munterhed til Landets Dyrkning, Plantning og Hegning, nemlig siden Hoyalig Kong CHRISTIAN VI. med 40000 Adlrs. Fordeel, Anno 1744. giorde Bornholmerne det store Gavn, at selge dem deres Fæstegaarde til arvelige Eyendoms-Gaarde, saavigt som en stor Deel af dem, nemlig 225, ikke allerede havde deres frie Eyendom. Siden den Tid, som haver sat en fiendelig nye Periode i Landets Velfaerd, seer man ogsaa, hvorledes een og anden Bonde lærer at forbedre sin Græsgang og Hoe-Avling, ved at saae Klever og andre rigere Græs-Arter, hvilket saa meget mere behovedes, som Enge og Moser ere alt for saa, mod Agerlandet at regne.

Skove. Ligeledes haver bemeldte Eyendoms Ret opnuntret mange Bonder til at opelske den unge Skov i deres Skifter og Genemarker, saa man paa en Deel Steder, seer den vel at fremkomme. Dette var saa meget mere fornodent, som de gamle Skove fandtes udhugne og truede Esterkommerne med stor Mangel paa det som saerdeles er Øboerne umisteligt. Af gamle Skove falde de bedste i Norre-Herret, saerdeles i Olskier-

Olskier og Røe-Sogne. Men paa de fleste andre Steder begyndte det at blive alt for tyndt og bart. Brændsel er derfor hos dem som hos andre, opsteget til en usædvanlig Priis og mange have ingen anden Tils- flugt end Lyngen. Saaledes kaldes den store Hedemark, som tillige Lyngmark er Landets Almænding eller Felleds-Mark. Denne strekker sig nogle Mile midt igennem Landet paa langs, fra Hammerhuus til Værøe, hvor her og der sees høje Klipper og der imellem Torve-Moser samt anden tor Grund, begroet deels med Lyng, Enebær-Riis og deslige smaa Krat, deels paa sine Steder, med temmelig got Græs for Faarene og andre smaa Creaturer.

Af denne store og nogle mindre Lyng-Heder, som kaldes Udmærker, og lignende det man andensteds kalder Overdrev, optages Alar for Alar, en god Deel, saasom Rydning til Åger og Eng, hvor Grunden er ikke fuld af Steene og Klipper. Men alt for meget at oprydde, holder man betenkligt, i Henseende til de Fattiges Ildebrand, saavel som Fæedrift.

Hvad Skov-Vexten angaaer, er det noget særdeles, at, da her ellers vose alle de Arter af Træe, som findes i vores andre Provinzer, endogsaal Eeg af allerbeste Slags, saa vil Bøge-Træe, som ellers er det almindeligste, ikke vose. Vel Alnbog, men Oldenbog ikke. Ved Meelstad, sees et eeneste saadant Bege-Træe, og vises som en Kari- tet. I Moserne opgraves, ligesom hos os, mange ældgamle Træe-Stammer paa 2 à 3 Alnes Dybhed, saa friske, at man benytter sig af dem til adskilligt Arbeid. De ligge alle med Toppen mod Vesten og Roden mod Østen, ligesom de kunde være fældede ved en stark Storm. Jo dybere de ligge, jo friskere findes de, særdeles i Clemensster. Paa nogle

nogle andre Steder, særdeles ved Strandbredden findes saadanne Træ-Stumper og Stykker, som deels ere omgivne af og indsluttede i, deels igennemdrukne med Vitriol, Svovel, &c. eller andre Mineralier, og jeg har i min Samling nogle, som kunde faldes ligna metallisata. Dette Slags findes fornemmelig i Havet, dog ikkun Sydvest for Landet, omtrent et par Bysse-Skud fra Strandbredden, der er det meget merkesigt, og ikke uden dobbelt Forundring at see liggende en Mængde Træer, aldeles eller dog næsten forbrændte til Kul, nogle Stykker have saa vel indvortes imellem Sprekkerne, som paa Udsiderne, en Svovlagtig Rørs tilsat, og andre Stykker ere blevne gandske forsteente, hvilket velbemeldte Hr. Etats-Raad URNE forsikrer at findes allene i Havet, og ikke paa de Træestykker, som Moserne have i sig. I blant Steen-Kullene, som paa samme Side af Landet, optages fra Hav-Grunden, treffes ligesaa-danne forkullede Træe-Stykker. Disse have deres Lige bland Steenkullen paa Land-Jorden, men ere uden Svovel-Rørs. En Leibnitz funde, i sin Protogæa, her af have draget visse Slutninger om Jordklodens Skiebne i ældre Tider.

Forkullet
og forste-
net Træ.

Steen-
Arter.

De adskillige Steenarter paa Bornholm findes allerede anførte i den første Deels anden Bog, Natur-Historien særdeles angaaende, dog vil jeg, efter Velbaarne Hr. Etatsraad URNES noyere Beretning, endnu legge noget dertil. Den almindelige Kampsteen kaldet graa Zaller, udgior paa nogle Steder, særdeles ved Soekanten, hele Fieldstrekninger. Dens større og mindre Stykker sees og allevegne strebede over Marken, hvis Ørfning derved hindres, dog nu mindre end tilforn, siden man allevegne beslitter sig paa at anvende den til bedre Brug i Steengierder.

Ovarts paa mange Steder, saerdeles i Ringe-Bakkene, Paradiis-Bakkene, og besynderlig imellem Gudhiem og Molsted, i den saa kaldte Sølv-Klippe. Den er meest hvidagtig og klar, dog under tiden mørkere, item med hvidagtige Striber, saa og nogle Pletter af jernagtig Materie. Porcellain Fabriqueuren Fournier, som kalder den Pierre caillou vitrifiée, finder den god til Glassering (*).

Crystall, der af findes Deels nogle enkelt siddende som Berg-Crystall, inde udi Klipperne, saasom ved Swanike ved Bobbeaaen og ved Allinge, nogle faa store som Ledet af en Finger, men de fleste mindre. Udi Hammersklov findes Klipperne overalt fulde med Jern-Rust, hvoriblant sees mange tusende sexkantede, deels klare, deels brunagtige Crystall-Druser, som ved Biergverkene i Norge kaldes snart Grise-Lænder, snart Dverg-Nagler. Oppe udi Bobbe eller Noeaaen, hvor

Bandet

(*) Her bør ikke forglemmes, at Anno 1758 er i Berlin udkommen i 8vo paa 3 Ark et Skrift med følgende Titul: *Erste Nachricht von denen auf der Königl. Dänischen Insul Bornholm in der Ostsee vorhandenen Mineralien.* AuctoR JOH. GEORG FRIDERICH KLEIN, som skal have været Professor Mechanices i Petersborg, kom ved en Hændelse med Skibs-Leylighed, her til Landet, da han reyste hjem til det Brandenborgske. Han opholdt sig ikun faa Dage paa Bornholm, men anvendte den korte Tid saa vel som muligt var, til at erkunde sig om Bornholmske Mineraller, og hans Fliid fortiner al Røes: dog kunde hans i Hast giorte Observationer ikke være saa rigtige eller noyagtige, at de jo behøvede nogen Forbedring. Denne haver ofte velbemeldte Hr. Etatsraad Urne paataget sig og meddeelt, var og værd at trykkes, for at giøre bemeldte lidens Tractat desto esterretteligere. Men i en almindelig Landsbeskrivelse, nayes jeg med det som her anføres i fort Udtog.

Bandet har sit Lob, skal findes mange blegrøde, blaue og grønagtige sekantede Crystaller, alt i løse Stene, som Bandet rive løse, men det rette Sted hvor de komme fra, er endnu ikke fundet. Et andet Slags mindre men haardere og mere klarstinnende Crystaller er det, som egentlig kaldes Bornholmiske Diamanter. Disse menes at overgaae de Bohmiske, dog ere de ikke nær saa haarde som de Orientaliske. De skærere vel i Glas, men holde ikke saa lange ud, heller ikke skærere de saa dybt som hine, men Glands og Farve er næsten ens. De ere under tiden brugte til at indsatte i Finger-Ringe, Dannebroggs Ordenskors eller andre Prydelsser. Dette Slags Crystaller avles inden i en særdeles Art af runde men paa Siderne noget fladagtige Stene, af adskillig Storhed, da der findes de som en Karl knap fand loste, andre som et Barns Hovet, men de fleste som et Huusbaget Bred af graaeagtig Farve. Deres Sted er fornemmelig i Pederster-Sogn, deels i Havvet, omtrent fra Alhammer at regne, hen ad Landet til Molleodden, strekende sig et godt Bosse-Skud ud fra Landet, deels op i Landet langs med Oeleaaen, indtil Gravsgaarden. De udi Havet ligge vel faste ved Bonden, imellem en Slags Skieversteen, saa at de med Jernstænger maae opbrydes, hvilket ikke fand skee uden ved udfaldende eller laagt Band. Maar disse Bornholmiske Diamant-Mødre aabnes, hvilket maa ske med Forsigtighed og efter Anvisning af Striberne midt paa, da falde de gemeenlig i twende Dele, ligesom en aabnet Biskuit eller Erebak. Der i er en Husning større eller mindre, efter Stenens Storhed. Samme er nu paa alle Sider beklædet med en Mængde af sinnae saa kaldte Spath-Druser, ligesom Tænder, hvilke ansees for umodne Crystaller: Men midt i Huslen sees en sielden een eller twende

ret modne klare og skionne Crystaller, af det Slags som kaldes Bornholmiske Diamanter, og tilforn ere beskrevne saasom vel brugelige for en Juvelerer. De findes gemeenlig ikke større end Erter, men ogsaa undertiden saa store som Naglen paa de mellemste Finger, have allerede ved Naturens forunderlige Arbeyd, deres Facetter eller kantede Sider, dannede saaledes som de funde være ved Kunst slebne, gemeenlig med sex Kanter, og naar de ere ret modne, give saadant herligt Skin eller Skær fra sig, at de som sagt, komme de Orientaliske Diamanter temmelig nær. Ikke forend i dette Seculo haver man begyndt at søge disse Diamant-Modre. De som laae ved Strandbredden ere næsten alle horttagne, men længere ud søgeres de og optages af Fiskerne, som sælge dem for 8, a 12 Skilling Stykket. Møgelmene, at de mange andre smaae Spath-Druser, som den hule Steens inderste Sider ere beklædte med, fattes intet andet end Eridens Længde til at modnes og at blive ligesaadanne Diamanter, efterdi de vise sig voxende i samme kantede prismatiske Dannelse. Forunderligt er det, at disse Bornholmiske Diamanter og de runde Kugler hvor i samme ligge, synes at være vores Svenske Nabover, som vist nok ere flittige Naturforskere, ubekendte, da de ellers formodentlig vel vare anførte i en Wallerii, Linnaei og Cronstæds mineralogiske Skrifter.

Granater findes her paa adskillige Steder, smaae, brune, rode eller mørke, men ikke synderlig klare, en heller meget merkelig kantede. De sidde i det saa kaldte Katte-Solv, eller Steen, baade inden og uden paa, tet sammen, dog ikke større end Erter.

Marienglas eller Rysglas af sort og brun gul Farve, udi tynde fraskilde Bladé, faaes her nogenledes giennemskinnende, men el-

lers med Jord og Leer beblænt. Deraf ligge temmelig store Stykker i Ringebakken paa Jordfladen, saavelsom dybere ned, somme Steder ogsaa paa den der værende hvide Qvarts-Steen. Imellem Gudhiem og Meelsted, ved den tilforn bemeldte Solv-Klippe, falder ligeledes et Slags Marien-Glas eller Glimmer, Mica. Samme er grønagtig og mere compact, saa og ved hvide Odden, noget temmelig hvidt og klart, men i mindre Stykker.

Skeiversteen sort, blaaeagtig og bruuun findes ved Boderne i Alaker Sogn, ved Rispebjerg i Paulsfer Sogn, i Oseleaaen og paa flere Steder.

Marmor, meest mørkblaue, bestaaer ey af noget højt Bierg, men ligger horizontal, ved Limens-Gade i Alaker Sogn, saa og i Påradiis-Bakken. Fra ældgamle Tider af hedder den her Liimsteen og er blevet brugt til Kalkbrcenderier, sædeles ved Hammershuus. Saa ere og nogle Kirker her paa Landet bygte der af. For nogle Aar siden havde man begyndt at brænde god Cement her af, item lade sibe nogle Stykker til Bord-Blade. Der i falde undertiden nogle guulagtige Kiisaarer eller Striber, som give en smuk Anseelse.

Sandsteen af adskillig Haardhed og Fijnhed, findes her paa en Deel Steder, saasom paa Slangebierg i Bodelsfer-Sogn, ved Snogebek og paa den Udmark kaldet smaa Lyngen, ved Pederfer-Sogn. Fra Nørre mod Sonden og Vesten omkring Landet, strekker sig Sandsteens Grunde. Men den brugeligste af det Slags tages nu Østen for Nørre, paa en Udmark i Ipsfer-Sogn, hvor Anno 1754 for Hans Kongelige Majestæts Regning, er anlagt det saa kaldte Friedrichs Steenbrud. Der fra udstibes aarlig nogle Ladninger Blof-Steen til København, og anvendes i adskillige Bygninger. Stenen

nen er brun og graae af Farve, temmelig haard, naar den veyres i Luften, saa at den ved Uthugning, koste megen Arbejd, men er da ogsaa fastere end anden Sandsteen. Den ligger ey i en Massa, men horizontalvis i adskilte Lag eller Stratis. Af Begyndelsen fandtes disse Lag ikkuns nogle faa Sommer tykke, men siden dybere ned, i tilstrekkelig Indhold. Ved Udgangen af Aaret 1763 var Steenbrudets gandste Dybde 16 Alne fra Jord-Horizonten og der af 13 Alne under Havets Horizont. Omfredsen er 10000 Quadrat-Alne. Neden fra frembryder intet Vand, men vel kan noget lidet trænge sig igennem Stenens Sprekker paa Siderne, saa og oven fra nedflyde ved sterk Regn og Esebrud, da det udpompes ved Hjelp af en Veyr-Molle, og i stille Veyr ved Haand-Arbejde. 20 til 30 frivillige Daglønnere fortiene her deres Brod, baade Vinter og Sommer. Saal holdes og en Kongel. Inspecteur, en Steenhugger Mester og en Smed, hvilke der paa Stedet af samme Sandsteen have opbygget sig stærke og anseelige Boeliger, som dog siges om Vinteren at være noget kaaldere end andre Huse.

Gliis-Steen, hartad som de Gullandske, falde ved Nexoe, men noget ujevne og derfor ikke saa brugelige til Gulve, uden man anvender Arbejd der paa, thi deres Lag ere ujevne, men Farven en artig Blanding af adskillige Streger, ligesom i stribet Stof.

Stink-Steen, Lapis suillus, saa kaldet fordi dens mineraliske Blanding i en spatagtig Materie, naar den gnies, giver en ubehagelig Lugt. Den falder ved Limensgade og ved Bisdegravs-Ålaen.

Kridt-Steen, der af haves en egen Art i Hovbaffen, en halv Mill fra Ronne, ved Arnager Sæde-Jord. Den lader sig vel sticere,

men er dog alt for haard til at skrive med, der hos saa let, at naar smaae Stykker fastes i Bandet, synke de ikke strax til Bunds. I nogle Stykker viser sig noget grønt, ligesom af Raaber- eller Vitriol-Materie. De calcineres ikke i Gilden, bruse ikke heller i Skede-Band.

Prøve eller Probere-Steen temmelig fin og haard, findes i meer bemeldte Limens Gade. Saa og oven for hvide Odde i Knudsker-Sogn, hele brede Plader og gandstæ Leg af en blaaeagtig fin Steen, som er meget tæt, dog saaledes, at den med en Kniv kand skæres. Den kunde tiene til Slibesteen for Rage- og Penne-Knive.

Dryp eller Tropf-Steen, Stalactites, hvidagtig glændende, temmelig haard og tæt, men inden til aaben eller pibet, falder i Næsogn, i lyse Renden, hvor en dyb og fæl Hule strekker sig fra Havssiden ind under Steenklippen. Denne Drypsteen er ellers af samme Art og Oprindelse, som i den bekendte Baumanns-Höhle eller andensteds, hvor Fugtighed oven fra efter Haanden sankes og fastnes saaledes i langagtige Steen-Piber.

Leerarter. Af ildfaste, fine, fede og farvede Leerarter, haver den Bornholmske Grund adskillige meget gode, ja nogle ret rare, særdeles den ægte Porcellaine-Jord i Åker-Sogn, hvilken ved Fabriqueuren Fournier nu føres til Brug i det kosteligste Arbejd, ey at tale om Terra sigillata, Vibe-Leer, Coblenzerleer, guul, rod og sort Ocher, Bolus, og flere i den første Parts anden Bog berørte, saa vel Sand- som Leerarter. Her erindres endnu, efter senere Beretning, en Slags Valkjord, faldende ey langt fra Ålehammeren, i Pedersker Sogn, hvor den næstboende Bonde-Kone haver brugt den i Steden for Sebe, til at toe groot Linnet med. Man skulle slutte, at samme ogsaa kunde være tienlig til Valk-

Balkning, ved Uldne Fabriquer, om ellers der af kunde haves nogen tilstrekkelig Mængde, hvilket ved Jord-Boret maatte forsøges. I Hav-Bakken nær ved Ronne, paa hin Side Bye-Ålaen, findes og en Slags meget fin sort Bolus, maaskee Bierg-Beeg. Maar den op-loses i Vand og lidet Gummi tilslettes, kand man der med skrive og male ligesom med Tusch, dog er Sortheden ikke slet saa fuldkommen som den Indianiske, men falder lidet brunagtig, efter den fra Velbaarene Hr. Etatsraad Urne tilsendte Probe.

Allun findes blant Skieversteenens Plader i Alaker og Peder-skers Sogne. Men Vitriol sees at florere paa nogle Steenkull, naar man lader dem liggeaabne i tor Luft.

Om bemeldte Bornholmske Steenkul er det fornemmelig, man Steenkul. ynsekede her at kunne give fraværende noget noyagtigt Begreb, taget af øste velbemeldte Hr. Etatsraad Urnes udførige Beretning. Deres Ålær eller Gange, som her kaldes Rammer, findes deels i Havet, deels paa det torre. Det første Slags falde paa begge Sider af Kjøbstæden Ronne, saa og efter nye Opdagelse, lige ud for den 35 og 36 Selv-Eyer-Gaard, i Alaker Sogn, og maaskee paa flere Steder, naar de eftersøges. Fisitere og Strandsiddere fortiene der deres Brod, med at loscribe og optage dem i deres Baade, brugende der til adskillige be-quemme Redskaber, efterdi de tages temmelig dybt, indtil paa 3 a 4 Havne Vand, og sees at strekke sig langt længere ud, som mærkes ved klart og stille Vejr, hvilket udkræves til det Slags Arbejd. Redskabene ere lange Stager eller Stænger paa Enderne beslagne med Jern, saasom skarpe Riler, til at stode ind med, Kroge til at rive los med, Knibe-Tænger til at fatte og optage de hele Stykker med, Kulkæsser med

med et Garn paa Enden, til at opfisfe de smaae eller simulnede Kul med. Af disse Kul sælges i Ronne en lidet Baad fuld, som kand holde 5 til 6 Tonder, for een Rigsdaaler. De ere af forskellig Godhed, ligesom Land- eller Bakke-Kullene, dog holdes de af Havet for noget bedre, og ikke saa Jordblandede. Afsken er af begge Slags, snart hvidloden, snart redagtig, men derpaa fiendes ikke altid, hvilket Slags er best. De give ingen saadanne Sinner eller Veller fra sig, som de Engelske, fatte vel Ild, naar man holder dem til ej Lys, men tændes ej med Lue og synes hart at ville flyde som Lak, have ej heller saa gnistrende eller glændende Anseelse. De allerbeste seer ud som noget sort tæt og lidt poleret Træ. De slettere ere mere blakkede, bløde og løse. Almindeligen ere de Bornholmske meget tyngere end de Engelske. I frie Luft ville de forvitre eller hensimulne. Smedene kunne ej sonderlig bruge dem, allermindst til Sveisning, da de ikke i Ilden tage sig ret efter Blæsbelgen, føre for meget Svovel og Kuls ved sig, lægge sig for tæt paa Jernet, og forbrænde det, med videre efter Smedenes Udsigende. Men paa Skorstenene, eller i Bileggere og saadanne vindovne, som trække vel, og ikke slaae ud (i hvilket Fald Stanken er utaalelig) kand man meget vel bruge dem til anden Brændsels Besparelse, dog med stor Forsiel, da nogle brænde bedre ud, men andre, helst af Bakke-Kullene, snarere blive døde og dørste. Bakke-Kullene tages paa det torre, næst om Vinters Tid og koste de fattige Arbejdere ikke mindre Møye og Besværing end hine, ja undertiden større Fare, da Bakken snart kand styrte til over dem, saa de i en Hast begraves tillige med deres Arbeyd, hvor på man ogsaa haver nogle, skont ikke mange Exempler. At underklæde Jorden med Træestykker ville falde alt for kostbart.

Disse

Disse Bornholmiske Steenkul have nu fra mange Aar været beskiedte, og Kong CHRISTIAN IV. lod i sin Tid befale at man skulle sende ham Prover af dem. Aar 1719 haver Peter Wartberg Kongel. Veyernester ved Holmen gjort nogle Forsøg der med og siden udbedet sig Kongel. Octroy paa disse Steenkul, saavel som Leer, Steenarter og Mineralier, men efter Formodning fandt han ikke sin Regning der ved, og det Forsøt faldt bort. Aar 1722, fik General-Major v. Westen, da Commandant og Amtmand, Besalning at sende Prove af Steenkullene til København, og om den Sag give noyere Esterretning. Aar 1738 komme efter Foranstaltung af hans Excellenz General-Admiral-Lieutenant Greve Danneskiold thdste Bierg-Arbeydere til Bornholm, for at undersøge Steenkullenes Miner og grave efter dem, men de ophørde der med i følgende Aar. Dernæst fik Hr. Oberst Schor, paa Ansigning, Aar 1741 et Privilegium til Interessentskab paa Steenkuls Opgraving, samt Cements Brændning, hvilket continuerede et par Aars Tid.

Endelig haver Brygger-Lauget i København Aar 1762, med Kongel. allernaadigste Tilladelse, oversendt tvende fra det Bernborgske i Endfjland forskrevne Kulgravere, hvilke tillige med omrent 12 Mand Daglehære af Landets egne, under Opsyn af en Regnskabs-Fører, hidindtil paa adskillige Steder have gjort og endnu gjore Forsøg, med de saa kaldte Schachter og Orter, at oparbeyde Steenkul, hvoraf ogsaa nogle Skibs-Ladninger ere oversendte til velbemeldte Brygger-Lauget, som selv best kand demme om de hidindtil gjorte Provers Gavn og Gyldighed. Imidlertid vil Forfaring indtil Datum ej bestyrke det Haab, at jo dybere man kom ned i Jorden, jo rigere og større ville

Alarerne blive, saa og Kullene desto bedre. Men det som er voert imod befindes paa en Deel Steder, hvor Alarerne paa 24 Alnes Dybhed snart have astaget, snart ere gandske slupne, ej heller have Kullene der viist sig bedre end oven til. Folgeligen kand endnu ikke erfares, hvor Steenkullenes rette Matrix eller Hovermasse som de andre, særdeles smaae Alarer, udskyde sig fra, er at finde, enten paa det torre eller i Havet, under hvis Horizont man allerede er kommen senkret ned, og fundet stor Hinder af opvældende Vand, hvilket med Omkostning maa oppompes.

Blye-Erh viser sig ved Hammers-Huus, men ikkun lidet og oven til, foruden nogen dyb Gang, folgeligen ikke af Vigtighed. I St. Marice og i Øster Larsser-Sogn, haver man gjort sig Haab om Guld-Miner, og længe siden sat Forsøg paa nogle Provers Smeltelse, men ogsaa fundet Producten alt for ringe mod de dertil udfrævede Omkostninger, hvorom Velbemeldte Hr. General M. DE THURAH i dette Lands Beskrivelse pag. 58. seqv. giver nogen Efterretning.

Creaturer. Af firefoddede Dyr findes paa Bornholm de samme som i vore øvrige Provינcer, undtagne Raadyr. Oxne, Koer og Faar ere vel trivelige og gode, men ikke slet saa store som andensleds. Den skadelige Øvæg-Syge haver, Gud skee Lov, hidindtil ikke indfundet sig der, hvorfor i de sidste Alaringer, en god Deel Bornholmske Koer ere overførte til Sjælland. Alrligen udfibes nogle Ladninger af saltet Kjød, saavelsom Smør til Kjøbenhavn og andre Stæder.

Fisk af Havet. Ligeledes skeer ogsaa nogen Udforsel af adskillig Slags Strand-fisk, som rigeligen gaaer til, paa alle Landets Kanter, og af Strand-Sidderne fanges til deres egen og nærmeste Landboers Huusbehov, ja ogsaa

ogsaa til Indsaltning og Udforsel, hvad Tørst og Lax angaaer, da ser-
deles de sidste falde her meget feede og gode. Af saltet Tørst udføbes
aarlig vel et Hundrede Tonner eller meere. For at fore Tørskene leven-
de til København og der afflette dem med desto større Fordeel, er i de
sidste Aaringer oprettet et lidet Selskab, paa hvis Bekostning ere bygte
saadanne Kartoyer, som lignede de Norske og Hollandiske Hummer-
Byser, da deres Underdeel er aaben og indlader det faste Vand, saa at
Fisken kand føres levende af Sted.

Af Første-Vands Fiske haves ogsaa de sædvanlige Arter. Allene ^{Afførste} Vande.
Karper havde man en Tid lang ikke, og meenede, at de her ikke funde
trives, indtil Vice-Commandanten Hr. Oberst Schor, som i flere Hen-
seender havde viist en patriotisk Midkierhed for sit Federnelands Vel-
faerd, lod fore Karpe-Yngel fra Lybet, dog voxe de hverken her eller
i Norge til fuldkommen Storhed, maakee formedelst mineraliske Vædster,
af første Soer findes nogle, dog ikkun smaae, ligesom de løbende Vande
ikke kunne falde ret store paa et Eiland af saaliden Udstrekning. Derfor
bruges tillige med 40 Vandmøller, 23 Beyrmøller og en Mengde af
Haand-Overne. Paa Beyrmøllerne bruger man her ikke som anden- ^{Møller.}
steds, Seildug, men Split, det er smaaet tynde Fyrebrætter eller Spaan-
ner, hvilke en koste saa meget, og ikke heller saa lettelig sonderrives af
Kastevinde. Naar man vil fire for Binden eller formindsk Farten,
da udtages af Vingerne her og der en Spaan, maakee den Brug fun-
de ogsaa være fordeelagtig paa andre Steder, i hvilken Henseende saa-
dant anføres.

Endført Bornholmerne paa alle Sider ligge temmelig langt ^{Indvæn-}
adskilte fra det faste Land, eller andre Øer, saa flettes dem dog hverken ^{res}Naturel.

den Wittighed eller maneerlige Omgang, hvis Mangel ellers ofte gør Deboerne fiendeligere end andre. Vel ere de store Elskere af deres Fædernes land, og soge omsider at ende der deres Dage: men i Ungdoms-Aar drage mange af det unge Mandkion ud, for at see sig om og friste Lyffen, deels i Krigs-Dieneste, hvor de antages som gode Soldater, opdragne i en Slags Smag af den Tapperheds Noes, som Føderne have indlagt sig, og til hvis Bedligholdelse gives Anledning ved den til eget Horsvar indrettede national Militie. Deels, ja fornemmeligen, er Søfarten det, som drager aarligen mange ud af Landet, enten med egne Skibe, eller for at soge Hyre. Blant dem som blive hiemme, ytre sig en sielden heel klygtige og kunstige Ingenia, særdeles i Mechaniske Ting, saasom at giore ret brugelige og gode Uhrverker, endogsaa af Treæ, hvor med nesten hvært Bonde-Huus er forsynet. Mængden bestaaer af gode Bonder og Landmænd, om hvis Lyft til Algerdyrkningens Forbedring allerede er meldet. Kvindelionnet fortienner ogsaa nogen særdeles Noes af Huuslighed, og der i særdeles af adskillige smaa Fabriquer, paa hvilke sees gode Prover i mange Slags saa kaldet Hiemmegjort Toy, baade Ulden og Linnet, som aarligen udsendes til København og andre Steder at forhandles (*). Hvad nogle ville legge Bornholmerne, for en god Deel, til Last, er en Slags Færdighed til at hænge Processer og Trætter, hvilke tage Anledning af deres Eyendoms-Grunde og Grændser, særdeles siden de alle ere blevne

Selveyere.

(*) Mandfolkene sette ogsaa deres Ære i at bære saadan hiemgjort Toy, Klæde eller Stof, som deres Fruentimmer, selv kunde tilvejebringe. En prælig og ret patriotisk Ambition, som man maatte ønske at see mere almindelig, da det, som er overmod, snarere haver Sted hos de fleste.

Selveyere. Derimod meenes, at grove Misgierninger, sædeles Røverie, Bold og Mord, høres bland dem ikke, eller dog saare sielden.

Indbyggernes Tal er her og andensteds ikke letteligen at bestemme. Efter et Middel-Tal taget af de sidste 10 Aars Lister, meenes de at være 17 til 18000 Siele, Hr. Etahraad Urne beretter at fra Aar 1740 til 1750, fandtes 1000 flere fedte end døde, hvilken Tiltagelse grunder sig paa mere Rydning og Algerdyrkning end tilforn. I Aarene 1602, 1618, 1630. 1654. have her grasseret nogle pestientialiske Sygdomme, af hvilke den første kaldtes, ligesom hin store Pest i Kong WALDEMAR III. Tid, den sorte Død, og den sidste var saa stræng, at den borttog hen ved 5000. Mennesker. Saa haver og dette Eyland i samme Aarhundrede, twende gange været haardeligen hiemsøgt med Misvert, og deraf flydende dyr Tid paa Kornvahre, nemlig i Aarene 1676 og 1684. Begge gange blev ved Hoy-Kongelig allernaadigste Foranstaltung og Kornvahres Tilførset, raadet Boed paa saadan Nod, men den første gang alt forsildig og efter at nogle Hundrede af Hunger vare omkomne.

Sproget er det samme, som i andre Danske Provinzer, dog Sprog. Accenten og Ordenes Endelse ligest efter den Skaanske Dialect, ligesom Landet fordum sorterede under Skaane og var til storste Delen den Un-diske Erke-Biskop tilhørende. Da det og en Tid lang haver været Ly-beckerne pantvois indrommet, saa findes af deres Sprog nogle Leoninger i det Bornholmske, saasom balde, snart, harren at bie &c. Dette leder mig til at give nogen fort Beretning om Landets Skiebne, i Henseende til sin Øvrighed og Herrestifte, som det adskillige gange haver været underkastet. Tillige med Skaane, var Bornholm fra utænkelige

Nesse-Konge paa Bornholm. Eider Dannemarks Krone tilhorende, om ikke altid umiddelbar viis, saa dog ved sine Nesse-Konger, saasom Vasaller eller Lehntagere af den egentlige Regent som kaldtes Lethre-Konge eller Kongen af Leyre i Siceland. Af saadanne Bornholmske Nesse-Konger findes vel ikun lidet i vore Alarboger, men at de dog have været til, og baaret Navn af Konger, der om underrettes vi ved et ældgammelt Angelsachsisk Skrift, kaldet Periplus Otheri, hvilket længe laae skiuist i det Cottonianske Bibliothek til Oxford, og der i forrige Seculo blev trykt, men for sin Farhed, af ANDR. BUSSÆUS efter 1733. udgivet, tillige med en Latinisk Oversættelse og nogle Anmerkninger. Der fortelles Cap. XII. pag. 19. hvorledes twende Soefarende Mænd, navnlig Other en Norsk og Wulftand en Engelsk, som af den Engelske Konge ALFRED vare udsendte, for at see sig om i Nord- og Øster-Soen, først seyede igennem Kattegat og Belt, samt komme til Hedebye eller Slesvig ved Sliestrommen. Deraf droge de ved nogle Dages Reyse, mod Østen, saa at de havde paa den høyre Haand Wenden, paa den venstre Langeland, Laaland, Falster og Skaane, hvilke Lande tilhørde Dannemark. Da de droge deraf, sif de paa deres venstre Haand Burgendaland, hvilket havde sin egen Konning. And that habbath him Syllf Cyning, siger Originalen, og intet meere om Bornholm eller dets Konge, som dog deraf sees at have været til, men uden Twivl, fort efter, ligesom mange flere Nesse-Konger, er af den vældige Kong GORM hin gamle affkaffet, og hans Provins Kronen umiddelbar underlagt, samt ved Lehnsmænd bestyret (*).

Blant

(*) En Bornholmsk Konge ved Navn WALMER, maafsee WALDEMAR anfører Hr. Peder Syf i Anmerkingerne til de saa kaldte Riempe-Viser pag. 436.

Blant disse var, særdeles i det ellevte Seculo, navnkundig, en ved Navn Egil, født paa Ragnarstad i Riber-Stift. Om hønem Blod, fortelles i Knytlinga Saga Cap. 34. seqv. noget henhørende til dette Egils Historie. Eylands gamle Historie, og altsaa værdt at meddele i et kort Udtog, nemlig: Efterat Øko, som Kong SVEND ESTRIDSEN havde sat over Bornholm, var død, bad Egil Kongen (nemlig Canut. St. Martyr) om dette Embede, og man ville ej negte ham det, skjont han havde et skummelt og mishageligt Alsyn. Alt hvad Kongen forbeholdt sig selv, var sex Gaarde. Egil levede prægtig, og holdt mange Folk. Naar Indkomsten ikke ville stække til, berigede han sig ved Søe-Roverie, skjont Kongen havde affkaffet dette i alle sine Lande. En gang sloges han med 18 Skibe mod Benderne, indlagde en stor Seyer og sprang ind i Høvets-Mandens Skib, hvor ham paakom stor Tørst, men da alle Drifte-Vahre blev spildte og nedfledt i Pompen, som tillige havde en Blanding af Menneske-Blod, drak han det dog, og bar deraf det Navn Blod-Egil. Dette spurde Kongen, som hørde ham fortælle sine Seyervindinger, men formanede ham at tage Prestens Aflossning for det Menneske-Blod, han havde drukket. Næste Foraar besogte Kongen EGIL paa Bornholm, og gav ham gode Formaninger, men han blev ved sit gamle Haandværk, nemlig Søe-Roverie. Derover blev Kong KNUD vred, lod ham stegne til sig, og straffe for hans Søe-Roverie, saavelsom Pragt og Overdaadighed. Egil gav studse Ord og Kongen satte ham fra sit Embede, men han vidste dog at nære sig og holde sin Overdaadighed ved lige. Dette lykkedes ham, indtil han borttog et Skib fra Norge, som seyede til Estland, dræbte alt Mandeskabet og bemægtigede sig Godset. Da Kong KNUD fulgte dette at høre, drog

drog han med sin Broder Bendt, samt Svend, Estrid og flere fornemme Mænd, til Bornholm, lod Huset omringe, hvor Egil dræf og holdt sig hystig, skjont han snart fik andet at vide. Mange af hans Venner, bosd Penge for hans Liv, men Kongen lod ham hænge, og af hans Folk mistede nogle Livet, andre blev lemlæstede eller Landet forviste. Til saadan stræng Retfærdighed vare de Danske ikke vante, hvorover mange blev misnøyede. Saavidt Knutling Saga, som med de sidste Ord viser, at det der siden forboldt de Jydske Bonders Oprør og Mord paa Kong KNUD i Odense, var ikke allene den paa-
lagte Tiende, men ogsaa Kongens Midficerhed i at afskaffe det sædvan-
lige Søe-Roverie, hvilket indtil den Tid svedes allevegne i Østersøen,
fornemmelig paa Bornholm, hvor man best fandt Leylighed til at passe
paa de forbiseylende.

Bornhol-
mernes
Omwendel-
se til Chri-
stendom.

Landet
fængkes til
Erke-Bis-
perne i
Lund.

Kort for denne Tid, nemlig midt i det elleve Seculo, maa det være skeet, at Bornholmerne ere omvendte til den christelige Religion, efterdi Eginus eller Egino, som Anno 1065. blev Bisop i Dalbye, til-
forn havde været deres Apostel, og der, saavel som i Blegind, havde prædiket Evangelium med god Frugt, samt fort et meget opbyggeligt Levnet, hvorom kand læses lidet mere i *Annal. E. D. T. I.* pag. 128.

Fra Kronen kom Bornholm i det tolote Seculo, som en bestan-
dig Forlehnning under Erke-Bisperne af Lund, og blev for den største
Deel, dem og deres Dom-Capitel underlagt, saa længe indtil Kirkens
Reformation gjorde en Forandring i det geistlige Regimenter. Anled-
ningen var denne, at Kong SVEND GRATHE, som havde Erke-Bi-
sop Eskild mistænkt for at holde hemmeligen med hans Rival Canuto,
hevnede sig Anno 1149 paa denne Prälat saaledes, at han lod ham i

en Kurv ophænge under Dom-Kirkens Hvælving (*) Dette satte ham hos de Geistlige og Paven selv, i Fare for megen Uleylighed, folgeligen søgte han Forsoning, og denne maatte kibes paa det dyreste, nemlig ved at affaae til ham og Capitlet Aahuus og Liugnes Herret i Skaane, men paa Bornholm 3 Herreder eller Landets trende Deele. Den fjerde Deel, nemlig Ronne Herrrt, som Kongen en Tid lang havde sig forbholden, gik endelig samme Bey, Anno 1303 og ved lige saadan Anledning, nemlig et Forlæg, som da blev gjort imellem Kong ERICH MENDEVED og det Lundiske Sæde, hvis tvende Erke-Bisper Jens Grand og Jacob Erlandsen, af Kong CHRISTOPH I. og besmedte Kong ERICH vare blevne satte i Arrest, deres Estermænd og Capital til største Fordeel, thi fra den Tid af, eyede Kongerne intet paa Bornholm, men toge allene Lovste af Erke-Bispen, at ingen Lehnsmand skulle sættes over Landet, uden den, som Kongen gav sit Bisfalde. Dette blev dog ikke holdet, og derover yppet adskillig Trette som henhører til den almindelige Historie, dog skal siden meldes lidet mere her om ved en Beskrivelse angaaende Hammershus Slot.

Kort før Reformationens Tid, vor Kong CHRISTIAN II. bestenk paa at klippe de Lundiske og andre Prelaters Vinger ved Reduction af deres overflodige Gods, men fik ikke Tid til mere end dette, at han bemægtigede sig Bornholm, til hvis Overladelse Erke-Biskop Jørgen Skadtborg ikke ville give sit Minde, og hellere gik i Landsflygtighed,

Tages tilbage.

(*) Saaledes fortællers det af A. HVIDFELD, men MAGNUS MATTHIE siger i sin Bispe-Kronike, at han lod ham sætte i Fængsel oven paa Hvælvingen, hvilket synes rimeligt, dog funde begge Deele vel bestaae med hverandre.

Overlades
Lybekerne
paa 50
Aar.

hed, ligesom Canikerne, formedesst deres Bægring, blevet fængslede og Slottet med Landet indtaget, Anno 1520. Fem Aar der efter, nemlig Anno 1525 fandt Kong FRIDERICH I. sig nedsaget til at overslade paa halvtrediesindstive folgende Aar, Eylandet Bornholm til de da mægtige Hanse-Stæder og deres Hovet-Stad Lybek, hvilke derved skulle giøres stadesløse for de Omkostninger, som vare anvendte paa forrige Aars Krigstog, saa at Indkomsten skulle tilhøre dem, men Kongen dog have sig den høyeste Magt, samt Embedernes Bortgivelse forbeholden. Det derom udstædede merkværdige Brev dateret Kisben-havn S. Bartholomei Dag Aar 1525 haver Hr. L. de THURAH med nogle flere af samme Slags ansort i sin Bornholmske Beskrivelse p. 217. ligesom de hannem vare meddeelte af Velbaarne Herr Etatsraad og Amtmand Urne. Imidlertid synes det, at de Herrer Lybeker maae have fundet siden Lydighed og Undest hos Landets Indbyggere, ligesom disse formodentlig have fundet hine Interims-Regentere alt for haarde og umilde. Dette sluttet af nogle Solbeggere eller Rander, som efter Herr JACOB a MELLEN hans Beretning, endnu skulle findes paa Raadhuset i Lybek, og derhen til Straf ere forcerede af Bornholms Indbyggere. Vore egne Kroniker melde intet der om, men paa bemeldte Driftekaf findes følgende Opskrift til Sagens Stadfestelse.
Paa det første staer.

Dat Bornholm sin Heren vorsæket
Hest im to sulken Brose ghemaeket. J. G. 1538.
Paa det andet.

Woe doerlicke breckt, moeth wislick bothen
Gehorsam hast gemaect

Dat

V. Cap. Om Bornholms Amt, i Almindelighed. 187

Dat Bornholm mi heft torichten mothen
To Lübeck dem erbaren Rath. J. G. 1538.

Paa det tredie.

Hedde Bornholm bedacht na framen
Were ich hiher nicht ghekommen. J. G. 1538.

Paa det fjerde.

Van Bornholm bin ich hir bracht
Dat maket utry unbedacht. J. G. 1538.

Paa det femte.

Hedde Bornholm recht doen varen
Disse Raetstuls had ich entbaren. J. G. 1538.

Anno 1576 blev Bornholm befriet fra dette fremmede Aag, da Kong FRIDERICH II. lod Landet tage i Besiddelse, og tillige holde Dom i de Sager, som endnu vare stridige imellem Indbyggerne og den sidste Lybekiske Tilsynsmand navnlig Sveder Ketting. De Daniske Commissarier vare Biörn Andersen, Jørgen Marsviin, Tonne Parsberg og Jacob Iversen. Forsamlingen holdtes den 1 Decembris hos Poul Kofod, i Øster Marie-Sogn, men hvad der blev udrettet findes ikke.

Kommer
igen til
Kronen.

Kong CHRISTIAN IV. becerede Landet Anno 1625 med sin Nærverelse og lod alt det Mandskab, som kunde bære Vaaben, monstre i sin Nærverelse, samt formodentligen legge Grund til det militaire Bæsens ordentligere Indretning efter Øyemerket, nemlig Forsvar ved egen Hjelp i Krigstider, estersom denne siden Provins, formedesst sin Situation, ikke altid i en Hast kunde vente Undsetning. Nyttet her af haver nofsom viist sig i folgende Tider, saasom Anno 1644, da de Svenske ved Nexøe, Ronne, og andensteds, sogte at giøre Landgang,

En og an- men af den i Hast forsamlede Almoe blevne nogle Gange afviiste og fandt den Gang. den Modstand, som de ikke havde ventet, og da de endelig ved en Flode af mange Skibe sic Overhaand, kostede det dem dog saa meget, at Admiral Wrangel vred sine Hoender, onskede at han aldrig havde seet Bornholm, efterdi nogle af hans beste Orlogsskibe derved vare tilsatte.

Anno 1658 da Danmark atter var geraaden i en ulykkelig Krig mod Sverrig, og i den Noeskielste Fred troungen til at affaae Skaane med flere Provinzer, blev Bornholm ligeledes overladt, men af sine nye Herrer, wertimod al sedvanlig Politique, strax saa haardeligen behandlet, at Indbyggerne bragtes til Fortvivelse, og besluttede Racionere sig selv, i hvad det end skulle koste, hvilket og lykkedes dem sig selv. Hvo kedes dette gif for sig, er en Sag som fortienner noget udforligen at fortelles, og da saadant allerede er skeet af Hr. Baron L. HOLBERG i hans Danske Historie Tom. III. p. 348 seqv. vil jeg deraf anfore Ordene selv, saaledes lydende.

"Indbyggerne udi Bornholm vare ikke mindre lykkelige udi deres Foretagende. De samme reysende sig op imod de Svenske, og ved en ikke mindre vel overlagt end driftig og heroisk Gierning, redede det hele Land fra Fienden, og overlevere de det til Kongen af Danmark igien. Hovetmanden for de sammenrottede Boringhotmer, finder jeg, at have vaeret en ved Navn Jens Kofoed, hvilken selv har beskrevet Historien af denne berommelige Action, hvoraf man seer at den har tildraget sig paa langt anden Maade end som der om berettes udi trykte Boger, nemlig at Magistraten og Borgerstabet lode tillave et Giesstebud, og dertil indboede den Svenske Commandant Printzenkiold med adskillige andre fornemme Svenske, hvilke de alle
massacre-

„massacrerede. Saaledes har Historien hidindtil været troet, saa at
„mange deraf have fættet horrible Tanker om samme Des Indbyggere,
„ligesom de under Venstabs Skin havde myrdet deres Giæster. Saas-
„som nu det er høyligen fornødent at igiendrive falske Relationer, helst
„som sigte til at sette Klik paa et heelt Folk; og mig er communiceret
„en Copie af bemeldte Jens Kofods egenhændige skrevne Beretning der-
„om, vil jeg den her til denne merkelige Histories Oplysning anfore,
„og skal man deraf se, at hverken de Svenske vare inviterede til Giæ-
„stebud, ey heller at nogen blev omkommen, uden de som ingen Quar-
„ter vilde imodtage. Den haarde Medfart Indbyggerne lidede, drev
„nogle af de meest behiertede til at gribte til Gevær, og at forrette denne
„priisværdige Gierning, hvorom ovenmeldte Jens Kofod, som var Hiu-
„let derudi, taler saaledes:

„Anno 1658 Den 8 September som var en Onsdag, kom den
„Svenske Landsherre Printzenskiold fra Slottet Hammershus op til
„Hasle, hvor han lod til sig falde ud paa Gaden Borgemester Peder
„Olsen, og truede ham med Execution, hvis Borgerfabet ikke strax
„betaledede det, som han havde besalet at udgives. Derpaa reed han
„fra Hasle op til Ronne, hvor han tog ind til Borgemester Peder
„Lauritzen. Saasnart som Landsherren var reden fra Hasle, reysede
„jeg Jens Kofod med Hr. Povel Anker fra Hasle op til Hr. Jacob udi
„Nycher-Sogn, hvor han mig havde lovet 20 Mænd til Undsætning,
„naar og paa hvad Tid jeg det af ham begierede, kunde dog alligevel
„ingen bekomme, hvorpaa jeg reed ene derfra til Blykiobbegaard, hvor
„jeg havde stevnet mine andre Medkammerader, som var Capitaine
„Niels Gummelös, Hans Fendrich, og Claus Nielsen, alle boende udi
„Hasle,

„Hasle, hvilke komme til mig udi Skulleskov, liggende til Blykiesbe-
„gaard, hvor Jens Larsen Risom med en Bonde modte os, saa at vi
„fem Personer udi Folge forfoyede os til Ronne udi Mørkningen, og
„rede ind til min Broder Mads Koefod, hvor den Svenske Ridefoged
„gik os forbi, og begav sig strax ind til Landsherren, som var udi Peder
„Lauritzens Huus, hvilket blev os tilkiendegivet af en Ronne Borger
„ved Navn Mads Pedersen, med Advarsel, at dersom vi havde noget i
„Sinde med Landsherren, maatte det skee strax, efterdi den Svenske
„Ridefoged havde givet tilkiende, at han havde fundet os i Gevær.

„Vi forfoyede os derfor strax til Borgemester Peder Lauritzen
„og satte til Skildvagt for Doren Aage Fendrich og Claus Nielsen, ef-
„tersom vi ikke vidste, hvor mange Folk Landsherren havde i Stuen
„hos sig. Derefter gik jeg først ind i Stuen, siden Niels Gummelös
„og endelig Jens Lauritzen. Jeg tilspurgte da strax Landsherren, om
„han vilde have Kvarter, eftersom han var en Svensk, og alle vi an-
„dre varer Danske. Derpaa gav han et stort Skrig, og lod sig falde
„mellem Bordet og Bænken, men han blev af os optagen, og sat for
„Bordet igjen; Paa Bordet laae en stor Pakke Breve som vare for-
„segledede. Jeg tilspurgte ham, hvorfra de Breve vare komme, hvor-
„paa han svarede, at de vare komme fra hans Herre og Konge i Sver-
„rige, og skulde til Pommern, jeg tog da Brevene til mig, forvarede
„dem og sagde: De skal til min Herre og Konge i Danmark. Der-
„eftersom ville vi føre ham ud paa Gaden, hvilket og skede, og nogle af
„Ronne Borgere komme os i det samme til Hjelp; Landsherren sagte
„da at undlobe, hvilket da man mærkede, losede en et Skud paa ham,
„hvoraf han faldt død ned paa Gaden. Vi beordrede strax to Skild-
„Bagte

„ Bagte ved det døde Legeme, for at hindre, at det ikke skulde plyn-
„ dres, og derpaa søgte efter hans Eienere og andre Svenske som vare
„ udi Byen, hvilke blevne tagne, og sadte udi Forvaring. Secretai-
„ ren og Gefrieren havde forstukket sig saaledes, at man den første Dag
„ ikke kunde finde dem, men de komme den anden Dag for Lyset, og
„ blevne tillige med de andre arresterede. Printzenskiolds Legem blev der-
„ efter optaget, og henbaaret til Raadhuset.

„ Efter at dette var forrettet, blevne trenende Mænd i Hæst affær-
„ digede til Hasle med Begiering til Landsdommeren Peder Olsen, at
„ han vilde strax lade anholde en af Hasle Borgere, som var mistænkt,
„ paa det at han ikke skulde komme paa Slottet, og der angive den hele
„ Handel; Men han var ikke at finde i Huset, hvorudover man lod
„ sig noye med at sætte Vagt derfor. Derefter gik jeg og Niels Gum-
„ melös ind til Borgemesteren Peder Lauritzen, hvor vi bekomme tvende
„ af Printzenskiolds Heste, eftersom vore egne vare ganske trette, rede
„ saa begge derfra til Nyekirke Præstegaard, hvor vi strax foranstal-
„ tede med Hr. Jacob, at der skulde ringes med Klokkerne, for at advare
„ Allmuen at møde samme Nat ved Rødzkirke, hvilket strax blev ef-
„ terkommel. Derpaa begave vi os til Hasle, og der forstærkede os
„ saaledes, at vi blevne 16 Mænd til Hæst, rede saa til Rødzkirke til
„ Hr. Povel, hvor vi underrettede ham om alt hvis var passeret, og be-
„ gierede at Allmuen maatte staae i Beredskab om Matten ved hans
„ Kirke til videre Ordre. Hr. Povel lod strax forsende Bud omkring
„ udi hans Sogn, at Allmuen iligemaade paa samme Sted skulle mo-
„ de; Men han turde der ikke lade ringe med Klokkerne, efterdi det var
„ alt for nærl ved Slottet. Vi rede videre 16 Mænd stærke til Hest,
„ fra

„ fra Hr. Povel ned til Sandemanden Mads Höy, og der bekom til
„ Fange en Svensk Stok-Lieutenant ved Navn Niels Rud, som vilde
„ til Slottet. Da den samme var sadt udi Forvaring, begav jeg mig
„ ned til Sandvig, hvor jeg strax om Matten lod reyse Almuen der i
„ Byen, reed saa videre til Allinge, hvor mig faldt udi Hænder en
„ Svensk Qvarteermester.

„ Efter at jeg havde forstærket mig med det meste unge Mand-
„ kion udi Allinge og Sandvig, reyede jeg med dem samme Nat forbi
„ Slottet, op til Slots-Beyrmollen, hvor vi bekomme en Svensk
„ Soldat, som ikke vilde have Qvarteer, og derfor blev nedfældet;
„ Møllerens derimod, som havde gaaet de Svenske til Haande, sik Qvar-
„ teer, efterdi han det begjerede. Da posterede jeg mig ved Beyrmol-
„ len bag en Busk med Folket, og udsatte Skildvagt paa de Steder,
„ som jeg vidste at de Svenske kunde undkomme fra Slottet, hvor vi
„ da strax om Morgen komme en Trommeslager med fire Soldater,
„ som Lieutenanten, der laae paa Slottet, havde udstikket paa Kund-
„ stab, hvilke fem Personer blev givet Qvarteer, eftersom de det be-
„ gierede. Da komme anmarscherede Capitaine Niels Gummelös, med
„ Landsdommer Peder Olsen og Hr. Povel, samt det hele Landfolk, og
„ Hasle Borgerstab, som havde staet ved Nodhkirke om Matten.
„ Slots-Besætningen merkede da om sider, at der var Uraad paa Før-
„ de, hvorudover een af Printzenskiolds Dienere blev udstikket, for at
„ erfare hvad den Samling skulde betyde; Men som han fornem, at
„ vi alle vare bevæbnede, gik han ind paa Slottet igien, hvor han kom
„ i Behold, endskjont vi skiede efter ham; Derpaa blev raadslaget,
„ paa hvad Maade vi skulde blive Mestere af Slottet, og blev da be-
„ sluttet

„sluttet, at stikke et Brev til Printzenkiolds Frue, og Lieutenanten,
„som vare paa Slottet, hvilket ogsaa stede ved en Trommeslager, og
„finge vi strax Svar paa samme Brev. Endeligen ankomme Ronne
„Borgerstab tillige med Bester-Herreds Bonder, og conjungerede
„sig med det Folk, som vi tilforne havde forsamlet. Det Giensvar,
„som var bragt fra Slottet, var af den Indhold, at Besætningen be-
„gærerde, fire af de fornemste, som dette Verk havde ansaget, vilde
„forsoye sig ned til det Huus ved Slottet, hvor Lieutenanten selv
„fierde vilde mode, for at slutte et Forliig, og at afgjøre Sagen saa-
„vel mundtligen som skriftiligen, hvilket og blev efterkommet af os saa-
„v.I som af dem.

„De fire af vore Folk vare, Borgemester Claus Clausen udi
„Ronne, Hermann Clausen, og Skipper Hans Lauritzen, tillige med
„ mig, hvilke strax sluttede en Accord med de Svenske, udi Kraft af
„ hvilken den hele Besætning marscherede ned af Slottet, og leverede
„ deres Gevær med Slots-Møglene fra sig, saa at vi mod Aftenen den
„ 9 December toge Slottet i Possession, og bragte Besætningen, som
„ var udkommen mod os, ind paa Slottet igien udi Forvaring, under
„ stærk Vagt til den anden Dag, som var den 10 December.

„Efter at dette saa lykkeligen var forrettet, blev af samtlige
„ Landets Stænder mig overdragen Militiens Direction, saavel paa
„ Slottet, som over det hele Land, indtil man funde faae Bud til Hans
„ Kongelige Majestæt, og derfra anden Ordighed funde bekommne.

„Den 27 December kom en Svensk Galliot fra Skaane, hvil-
„ken hilsede med sine Stykker uden for Slottet, og blev af mig bes-
„vared. Jeg stikkede strax twende Mænd ud i en Baad, som skulle

„ spørge, om der var nogen Svensk Officier paa Gallioten, eller noget
„ Brev til Printzenskiold, og i saa Fald skulde de strax komme i Land
„ til ham, og tage Brevene med sig, og kom da i Land med samme
„ Baad en Capitaine, som havde sit Folk liggende paa Slottet, tillige
„ med en Ritmester ved Navn Gustav Hort, men de havde ingen Breve
„ med sig. Disse twende lod jeg strax føre til Hr. Povel, og derfra til
„ Hasle, hvor de blevne satte i Forvaring. Derefter bestillede jeg fire
„ Baade, som skulle røe ud til samme Galliot for at føre Skipperen og
„ Styrmanden ogsaa udi Land, iligemaade for udi Ritmesterens og
„ Prinzenkiolds Navn at befale Lieutenanten med det Rytterie, som
„ var om Bord, skulde følge efter. Herudover komme ongeser 30
„ Mand paa Land, og endelig allersidst Lieutenanten, hvilken, forend
„ han foer bort, gav saadan Ordre til de tilbageblivende Corporaler,
„ at de ikke skulde forlade Skibet, forend han stikkede dem Tegn (hvilket
„ giver tilkiende, at han allerede havde fattet nogen Mistanke) dette vil-
„ de han ikke bekjende, hvorudover jeg truede ham paa Livet, dersom
„ han ikke gav tilkiende, paa hvad Maade man kunde faae de øvrige Folk
„ paa Land: Herudover aabenbaredes han det omsider, og flydede mig
„ sin Kniv, som var tegnet, ved hvilket Middel vi finge alle paa Landet,
„ saa der bleve ikke flere tilbage uden de som behovedes at tage vare paa
„ Hestene. Men de bleve ogsaa bragte i Land, da vi strax derpaa er-
„ obredt Gallioten, hvilken med Danse Folk blev besadt.

„ Den 29 December blev alle Fangerne bragte til Ronne, hvor
„ de blevne forvarede, indtil de, til Hans Majestæt blevne overstikkede
„ med den Hollandiske Flode, som havde bragt vores Folk hid til Landet. Jeg
„ selv efter saavel forrettet Sag, forsøyede mig til Fæstningen igien, hvor
„ jeg

„ jeg forte Commando, indtil jeg blev afsøset af Commendanten Oberste
Ægsten ic. Saavidt af Hr. Baron HOLBERGS Historie.“

Efter denne Tildragelse, besluttede Landets Indbyggere at for-
binde sig nærmere med det Kongelige Huns, end nogen anden Provins
endnu var forbundet, paa det de deraf maatte nyde desto vissere og kraf-
tigere Besticermælse, i folgende Tider. Dette gjorde de ret viseligen, ved
at overgive sig paa nye til Kong FRIDERICH III. saasom til en Arve-
Konge, ønskende at være hans arvelig tilhørende Undersætter, og hvem
veed, om ikke deres Exempel siden, per ideas socias, haver opvakt eller
dog bestyrket samme Forsæt, i alle øvrige Danse Stænder, paa Rigs-
dagen til København 1660. Imidlertid bør det for folgende Tiders
Skyld, ikke glemmes, at Bornholmerne noget tidligere end alle øvrige
Danse, have været det Kongelige Huses Arve-Undersætter. Deres
Brev herom fortinierer at ansøres og lyder saaledes:

Stormægtigste, Høybaarne Fyrste

Allernaadigste Herre og Konning!

Allerunderdanigst herved, giver Vi Eders Kongelig Ma-
jestæt tilkiende, at estersom Bornholms Land og vi, den Tiid
som fattige Undersætter til Kongelige Majestæt af Sverrig
udi forleden Vinter udi det Freds Fordrag, da imellem begge
Rigerne forhandlet blev, til evindelig Eyendom under Sverriges
Krone hengiven er, og den 29 Aprilis 1658. den Svenske Lands-
høvding Johan Printzenkiold, Oberst til Hest, samme Dores Land
med Indvaanere er overleveret, og formedelst fornevnte Lands-
høvding og Oberst sig imod os samtlige Indvaanere der paa Lan-
det alt for strengt haver forholdet, og os med ulidelige Plager,

paalegger, og Betyngninger haver tribuleret, som vi ikke længere, uden allerstørste Ruin og Ødeleggelse, haver funnet udstaae, efter vores sandfærdige publique Manifestes videre Indhold. Des Aarsage haver vi ved Guds Bistand selv udi HErrens Navn Vaaben taget i Haanden, og den Svenske Magt neder slaget, og fangen taget, og til os Slot og Landet bemægtiget, med alt hvis Stykker og Munition, som den Svenske Regierung der paa Boringholm havde;

Saa over saadan fald, ere vi hidkommen til København at søge vores gode og forrige Herre og Ronning, RONNING FRIDERICH III. Danmarkes, Norges, Wendes og Gothes Ronnge, i allerunderdanigste Forhaabning, at Hans Kongelig Majestæt af Kongelig Mildhed ville annamme samme tagne Land og Undersaatter, udi Hans Kongelig Bestiermelse og Forsvar, og os fra vore Fienders videre Gevalt ville beskytte og beskyrme, saa vi ikke ydermere under deres Aag og Plager skulle geraade eller overleveres, hvorimod vi underskrevne, som nu ere her nærværende tilstæde, som samme Land med haver været at vinde og tage fra Svenskens strenge Aag og Byrde, og vi andre fuldmægtige paa vores egne, og paa ganske Boringholms Lands og Indbyggeres, Geistliges og Verdsliges Vegne, nu hermed samme Boringholms Land, med des Renter og Indkomster, overdrager og hengiver til Hans Kongelig Majestæt og hans Arvinger, fødde og ufsødde, for evindelig Arv og Eyendom at folge.

Hvorpaas vi ydermere ville forskaffe samme Lands Indbyggernes underdanigste Bekræftelse: Brev, naar Gud vil vi kommer hiem igien. Og hermed ønsker Hans Kongelig Majestæt megen Lykke og Velsignelse, at det maa være os til Gavn, Hans Kongelig Majestæt til Glæde og Gode, og Gud allers megtigste til Ere og Behag. Til Vitterlighed, haver vi samtlig dette Gave-Brev med vores egne Hænder underskrevet i Roskøbenhavn den 29 Decembris Anno 1658.

Eders Kongelig Majestæts

Eroe og pligtige Undersætter og Dienere.

Paa min egen og menige Boringholms Indbyggernes Begne, saasom Fuldmægtig derfra certificerer jeg, og esterskrevne mine Landsmænd derfra, med egne Hænder underskrevet.

Maditz Koefod Pedersen

paa sin egne og Landsens Begne.

Peder Olsen, Peder Jensen.

Moens Tidemand egen Haand. Oluf Andersen egen Haand.

Morten Mortensen egen Haand. Jens Larsen egen Haand.

Hans Christensen egen Haand. Jens Jensen egen Haand.

Anders Staale egen Haand. Morten Nielsen egen Haand.

Hvor naadig denne frievillige Skænkelse af Bornholm, saasom et sædeles Patrimonial-Gods, der uden Hielp og Bistand havde befriet sig selv fra fiendtlig Overmagt, blev optaget og anset af Kongen, det viser følgende Hans Majestæts Declaration.

Vi FRIDERICH III. 2c. Giøre hermed alle og enhver, som dette vedkommer, vitterligt, at, estersom formedelst de sidste til

Roeskild med Kongen af Sverrig passerede Tractater iblant andre vort Land Boringholm, tillige med vore samtlige samme steds boende Undersætter, til Kongen og Kronen Sverrig maatte cederes, og overgives; Og nu samme Lands Indbyggere, for den Svenske Regierings uhørlige procedures og onde Omgiengelses skyld, er bleven høyligen foraarsagede at kaste saadan ubillig Byrde fra sig, hvilket de ogsaa ved Guds naadige Bistand lykkeligen havde obtineret, og der ikke allene dem selv, og bemeldte Land Boringholm med deres egen Magt og Styrke fri og freste giort, men endogsaa strax derefter ved deres fuldmægtige bemeldte Land Boringholm med alle sine Rettigheder og Indkomster os, og vore Arvinger overdraget, undergivet, og forceret have, til egen fri Arv og Eyendom at følge, som bemeldte deres Gave-Brev dateret den 29 December 1658. og Meenige Landets Indbyggere Edel og Uædel, Geistlige og Verdslige der paa givne Confirmation, dateret den 19 Januarii nærværende Åar, det samme vidtløftigere formelder. Da love, og bepligter vi os hermed for os og vore Arvinger, at vi bemeldte vort Land Boringholm, tillige med vore kære troe Undersættere samnesteds, som nu ere, eller herestor kommende vor der, ikke allene vilde tage og annamme, som vi ogsaa dennem formedelst dette vort Abne-Brevs Kraft, nu have antaget og annammet, under vor og vore Arvingers Protection og Beskyttelse, dennem imod alle og enhver efter yderste Formue at forsøre, og ved Lov og Ret erholde; Men endogsaa dennem aldrig til vore fiender de Svenske, som tilforn er steed, at overgive, og

og udi alle Maader os mod dennem, som en naadig og mild Herre og Øvrighed betee og ervise. Til ydermere Stadfæstelse, haver vi dette vort Forsikrings-Brev, med egen Hånd underskrevet, og med vort Kongelige Secret bekræftet. Givet paa vort Kongelig Slot Kiøbenhavn den 3 May 1659.

Under Vort Signet
Friderich.

Anno 1661. saasom næste Åar efter den Kiøbenhavnske Fred, blev Greve Christian Rantzov om Sommeren sendt til Bornholm, deels for at undersøge den paa Slottet Hammerhus fangne Corfitz Ulfelds og hans Frues Klagemaal over Commandantens General-Major Fuchses Medfart, deels for at tage Landets samtlige Indbyggere i Eed og Pligt, hvorefter Oberste Hans Schröder, siden kaldet Lövenhielm, blev der beskifret som Kongelig Besalnings-Mand, samt Anno 1663. Bornholms Kirker og geistlige Jurisdiction henlagt under Sjælands Bispestoel, da det ellers forдум sorterede under Lunde-Stift.

En af de merkeligste Hændelser, som siden den Tid have tildraget sig paa Bornholm, var den Svenske Transport-Flodes Skibbrud, i Året 1678. Ved Stralsunds Indtagelse, saae de Svenske sig nødte til at forlade den tydiske Bund, men betingede sig i Capitulationen, Kong CHRISTIAN V. frie Soe-Pas for 4 à 5000 Soldater, og det bedste af deres Artillerie, samt det Pommerske Archiv, med mange flere Kostbarheder. Floden bestaaende af 25 Skibe, stodte an om Matten imellem den 4 og 5 December. Et Skib med 600 Mand slap lykkeligen derfra. Af de andre Soldater meenes 1200. at have sat Livet til. De øvrige,

En Svenske
Transport-
Flode
Strander
ved Born-
holm.

øvrige, som vare henved 3000 Mand blevne venligen modtagne og plejede af Landets Indbyggere, efter at de havde aflagt deres Gevær og overgivet sig som Krigsfanger, hvilket de Svenske ansaae for at være stridigt mod ovenbemeldte Capitulation, og derover forde adskillige Klagesmaal, men Bornholmerne meenede, deres Søe-Pas gieldte ikke til Lands, og at de ikke kunde fortænkes i at have anholdt, som Fanger, det store Mandstak, som i Krigs-Tid satte God paa deres Land, og uden at blottes fra sine Vaaben, kunde have spillet Mester hos dem. Nogle overførtes til København, andre forbleve der indtil videre.

Eigeledes.

Samme Slags Uheld havde en anden Svensk Transport af 3000 Mand, som næste Åar 1679 i Maymaanet skulle overføres til Øydsland. Af dem omkom den halve Deel i Vandet, og de øvrige, som vare 1500. havde ved Skibbrudet sanket saa megen Forkølnesse og anden Sygdom, at de fleste af dem fandt deres Gravsted paa Bornholm, hvilket Land kand altsaa sees, adskillige gange at have været de Svenske en farlig Anstöds Steen, om ikke deres, ligesom Italien siges at være de Øydkes, Kirkegaard.

Curlandse
Søe-Ro-
vere finde
her deres
Grav.

Et uvist og allene ved gammel Sandsagn stadfestet Rygte figer, at fordum noget deslige skal være forefaldet med endee Curlandse Tropper, som ville bemægtige sig Landet og med Mord og Brand havde holdt ilde Huus, men forend de toge sig vare, af Indbyggerne blevne oversaldne i deres Leyr, og samtligen ihelslagne ved det Bierg Sorte-Muld, hvor man siden nogle gange harer fundet Guld og andre rare Monter, samit adskillige Krigs-Vaabben. Næst ved er en Eng faldet Sylten, fordi de dræbte Curlender blevne der ligesom nedsyldede (*).

D e t

(*) En ung Person af disse Fremmede undkom i Tide, og skulde sig her paa Landet,

Det Siette Capitel.

Om Bornholm's særdeles Beskaffenhed.

Gter denne Summariske Beretning, om Landets Natur, samt dets Særdeles gamle Tildragelser i Almindelighed, vil jeg nu forestille dets Af-deelninger og navnkundigste Steder. Landet, som in Civilibus staaer under en Kongl. Amtmand, in Ecclesiasticis under en Probst, og hvad Militien angaaer, under en Commandant og Vice-Commandant, samt flere Officerer, deelles i fire Herreder, navnlig Øster-Herret, Sønder-Herret, Vester-Herret og Nørre-Herret. Fordum vare deres Navne ikke saaledes efter Lægden og Hovet-Windene, men saasom A. HVITFELD sætter dem i sin Bispe-Krønike, da kaldtes samme, deels efter nogle Kibstæder, saasom Rødne-Herret og Hasle-Herret, deels efter visse Mands Navne, saasom Mikels-Herret og Hemmings-Herret. Kirke-Sognene der i bære gemeenligen Navn af een eller anden Helgen, dog ved saadan Forkortelse, at man i Steden for Laurids Kirke siger Larsker, Pouls Kirke, Poulster &c. Her settes Navnene saaledes, som

Landet, kom siden frem igien, blev giftet og boesat. Af ham siges at ned-stamme den paa Bøyden endnu vedvarende Slegte-Linie, med Tilnavn Kure. Udi Vester-Mariæ Sogn, findes og et Sted kaldet Kuredige eller Groft, hvor ligeledes skal være skeet et Nedlag paa nogle Sve-Rover fra Curland.

som de findes i den geistlige Calender, hvor de dog blandes og ikke deles efter Herrederne, hvilken Deelning jeg vil giore efter det Bornholmske Landfort, som salig Professor Koefod haver meddelet mig, og i flere Henseender gior god Dieneste.

Bonder. Bondergaardene ligge ikke paa Bornholm, saasom andensteds, Gaarde. samlede i Landsbyer, men hver for sig, havende sine Markjorder adskilte, skont ikke just ved Groft eller Gierde, men oftest ved aaben Grendse, hvilket fører den Besværlighed med sig, at hver Gaard maa holde sin Hyrde til Creaturerernes Bogtelse. Saa maa og her hos erindres, at under de fleste Gaarde sortere adskillige Udbygger-Huse og Familier, hvis Tal i de sidste Alninger merkeligen er forøget, særdeles hvor Gaardens Mark grænser mod Lyngen, eller den tilforn ommeldte skarpere Grund, som sticerer langs igennem det mellemste af Landet. Her findes mangen Bonde, som paa sine Udmarker haver 6 a 8, jænkle 10. 12. a 15 Huusmænds Familier boende under sig, og endda klæges der, saavel som andensteds, over Folke-Mangel, særdeles siden man har begyndt at antage sig Algerdyrkningen med mere Fliid. Saa have og Krigstiderne draget usædvanlig mange Huusmænds Sonner og andre af Landet, ved Haab om god Hyre i Søe-Dieneste.

Af Begyndelsen havde jeg føret mig, at opregne alle Bornholmske Bondergaardes Navne, hver for sig, saaledes som de findes anførte in Margine, paa bemeldte Rofodiske Landfort, men jeg blev snart vaer, at det var ikuns den mindste Deel, og at de fleste, maaske for Rummet Skyld, vare udeladte. Siden bekom jeg fra Belbaarne Hr. Etatsraad Joh. Christian Urne, saasom Landets høyst-meriterte Amtmand, tillige med mange flere umistelige Esterretninger, en gandske fuldstan-

fuldstændig Opregnelse af bemeldte Gaardes Navne, og i hvor vidt loftig den er, skulle den dog her have fundet Sted, dersom det ikke havde synes overslodigt og kiedsommeligt, at læse det samme Navn vel tive Gange, thi i et hvert Kirke-Sogn, findes 2, 3 eller flere Gange, Gaarde med samme Navn, saasom Biergegaard, Dalgaard, Møllegaard, Myregaard, Smiddegaard, Sandgaard, Lynggaard, Pilegaard, Hallegaard, Risegaard, Munkegaard, Canikegaard, Kirkeboe &c. (*) Da nu denne idelige Aqvivocation ikke tillader at siende nogen vis Gaard, ved det uvisse Navn, saa menes, det er nok, at jeg i hvert Herret, anfører Sognenes Navne, men i hvert Sogn allene Tallet paa Gaardene, dog med den Forstiel, at de gamle Selveyer-Gaarde settes i en Columnne for sig selv, og dernæst de som ellers kaldtes Fæstegaarde, ja af nogle Vornedegaarde, skjont deres Eyen-dom nu er indfriet ved Krieb, og deres Rettighed altsaa lige ved de andres.

Oster-Herret havet Kirke-Sogne

Oster Larfer og der i gamle Selveyer-Gaarde	49	mye	dito	22
---	----	-----	------	----

Rikkesogne.

Oster Marie Sogn	:	:	:	80	mye	23
------------------	---	---	---	----	-----	----

Jyffer Sogn	:	:	:	36	mye	22
-------------	---	---	---	----	-----	----

Sønder-Herret

Bodelsfer-Sogn	:	:	:	39	mye	15
----------------	---	---	---	----	-----	----

Paulsfer-Sogn	:	:	:	39	mye	14
---------------	---	---	---	----	-----	----

Pedersfer-Sogn	:	:	:	30	mye	12
----------------	---	---	---	----	-----	----

Aaker-Sogn	:	:	:	67	mye	25
------------	---	---	---	----	-----	----

C c 2				Vester-
-------	--	--	--	---------

(*) Ikke sielden forekomme ogsaa de Navne Jydegaard og Tydskegaard, hvoraf sluttes, at Jydske, Tydske, eller andre Fremmede, her have nedladt sig.

Vester-Herret

Vester-Marie-Sogn	:	:	68	:	:	18
Nye Larfer-Sogn	:	:	35	:	:	8
Knudfer-Sogn	:	:	30	:	:	8
Myefer-Sogn	:	:	28	:	:	18

Nørre-Herret

Clemensfer-Sogn	:	:	69	:	:	17
Rutfer-Sogn	:	:	48	:	:	8
Olsker-Sogn	:	:	35	:	:	7
Roe-Sogn	:	:	27	:	:	9.

Er i de fire Herreders femten Pastorater eller Hovetkirke-Sogn

Byer og
Krobsfeder. ne, paa Landet, 906 fulde Bonder-Gaarde, samt mere end dobbelt saa mange Udbygger-Huse og smaae Steder, liggende ligesom Gaarde-
ne, hver for sig, undtagen i Krobsæderne og nogle Fiskerlejre, saasom Gudhiem, Tem, Listed, Aarsdale, Snogebæk, Arnager, Vange,
Allinge, og Sandvig, hvilke twende sidste af nogle ansees for Krobsæ-
der, fordi der handles, lades og losses, saa og haves siden Anno 1708 et
Borger-Compagnie, skont ingen Krobsæds Rettighed, ikke heller
Byefoged. Disse twende smaae Byer eller Flekker, nemlig Allinge og
Sandvig, liggende paa Landets Norder Kant, ikke langt fra hveran-
dre, regnes for et Birk og have deres Birkesoged og Kirke tilfældeds,
hvilken sidste er bygget paa en Klippe, og kaldes af nogle Nye-Kirke,
skont den sees at være heel gammel. Nogle af dette Lands Kirker have
en særdeles Architectur, da de ere runde og ligner hine gamle Rundeler
eller Festnings-Taarne. Deraf tager Belbemeldte Hr. L. de THURAH
p. 52. Anledning til at formode, deres første Brug og Bestemmelse ha-
ver

ver været Fæstninger eller Høfdings-Borge, helst da man i Overdelen finder saadanne Skydehuller som paa hine gammeldags runde Fæstnings-Taarne. De Byer, som med Kibsted-Privilegier og særdeles Oprighed, nemlig en Kongel. Byesoged, findes benaadede, ere efterfølgende fem: Rønne, Væxø, Svanike, Hasle, Aae-Kirkeby.

Rønne, eller, som nogle skrive, Rødne og Røthne, foregives af P. J. RESENIO at have i ældre Tider, ligget noget længere op i Landet mod Knudsker-Kirke, hvilket dog synes stridigt mod dens Mæring af Havet, med mindre man ville sige, det var skeet, for at ikke være et hastigt Overfald af Søe-Rovere underkast. Byens Alder vides ikke, men vel, at den ikke havør haft noget Stads-Vaabben eller gyldigt Ind-Vaabben. segl, forend Aar 1562, da den ved et Brev af Kong FRIDERICH II. blev forundt at føre 3 hvide Vorst i et blaat Feldt, mere staar ikke i Brevet, men over Fiskene sees dog en Mand med Bispeelig Ornament, som synes at give tilkiende, de Lundeske Erke-Bisper, hvilke Landet forдум tilhorde, have i ældre Tider givet eller tilladt dets Brug. Det betydeligste i Vaabnet er Fiskene, med hvis Fangst Rønne findes rigeligen velsignet. Byen er temmelig stor og ikke ilde bebygget, helst i Adelsgaden og Grønnegaden. Anno 1760 den 23 Junii tog Byen stor Skade ved ulykkelig Gildebrand som lagde 27 Gaarde i Aske. Borgernes Tal er over 300, men de som staae under Gevar 400, mest Haandverksfolk, Fiskere og Søbefarende, dog have disse sidste ikke den Fordeel, de ønskede sig af en god Havn, som overalt savnes paa dette Land. Havnens siges forдум at have været langt bedre, men Tid efter anden er dens Grund forhoyet ved det tilskyllede Sand. (*) Sogne-

(*) Her i er Anno 1762 skeet en onskelig Forandring, thi ved en Hoy-Kongelig

Kirke.

Sogne-Kirken, som fordum bar Navn af S. Nicolao, haver Aar 1502 faaet Privilegium paa 100 Dages Aflad for dem, som gave noget til dens Bygning og Prydelse, hvilken ikke er uanseelig ved sin Alter-Tavle og andre Monumenter. Paa en Tavle som haver til Oprift de Ord: *Herrrens Høst*, opregnes i Stykkevis, hvor mange Mennisker i hvert Sogn paa Bornholm, ere bortdøde af de pestilensialste Sygdomme, som i forrige Seculo grasserede, nemlig Aar 1618. 5185, og Anno 1654. 4569. Saa sees og ved Prædikestolen, en Tavle med nogle Vers ophængt til Erindring om Hr. Geheimeraad og Stifts-befalningsmand i Sjælland, Greve Conrad Ditlev af Reventlou, hans her opnaaede Levnetsmaal, i Aaret 1750 den 7 Julii, efter at han, et par Uger tilforn, var ankommen, som Stifts-Befalningsmand paa Embeds Begne. Liget blev siden ført til Brahe-Trolleborg i Fyen.

Ligesom Amtmanden, Commandanten, Vice-Commandanten og Landprovsten sædvanlig have deres Boelig i denne Kibstæd, saa er her den Kongelige Amtstue og Magazin-Huset, hvor den aarlige Land-gilde, som ydes i Smør, Byg, Havre og Rug, bevares og til Kibbenhavn udskibes. Borgerskabet udgør twende stærke Compagnier, og nogle Artillerister med deres Officerer opholde sig hos dem, saavidt de ikke ere fordeelte paa adskillige Batterier ved Strandkanten.

Da

lig der til skenket Gave, er Ronne Byes Havn meget forbedret og udvidet, saa at der nu haves 10 Fod Vand ved Indløbet og Brookarene eller Bol-værkerne. Saa ere og ved Borgernes Flid, twende gandse formidable nye Batterier, samme Aar anlagte i Nord og Sønder, samt beplantede med grov Skytt, til Havnens og Byens Forsvar, i fiendtlige Tider.

Da Kong CHRISTIAN V. Aar 1687 var nogle saa Dage her paa Landet, fandt Hans Majestæt Ronne Bye ikke ubeqvem til en Fæstnings Anleggelse. I næstfolgende tvende Aar 1688 og 89 blev dette sat i Verk, ved tvende Compagnier Norske Soldater, samt en Deel af Garnisonen paa den nye Fæstning Christiansø. Disse opfastede Volde og Graver paa Byens Landsider, hvor samme ere vel tilkiende, skjont de aldrig blev fuldførte. Samme Diiid blev ved een af Byens Ender mod Havnene, bygget et rundt Fæstnings-Taarn, som skulle beplantes med Canoner og endnu kaldes Ronne Castell, skjont det siden er brugt allene til Ammunitionen at forvare, siden det forrige Anslag om Fæstningen blev til intet. Iffe desto mindre maa man dog have anset denne Sag for tienlig, thi Aar 1744 blev atter besluttet at opfaste et Retranchement omkring Ronne, men det Anslag tog Ende tillige med Høysalig Kong CHRISTIAN VI. Liv og Regimenter. Anno 1644 blev Ronne truet af en Svensk Flode paa 45 Skibe. Dem fordrev en Norden-Wind, og da nogle siden komme igien, men fandt Landets Indbyggere forsamlede til at tage mod dem, betenkede de sig og toge en anden Bey. Om et foregivet Mirakel med Brods Omstiftelse til Steen, som her i Ronne, efter gammel Tradition, skulle have tildraget sig, og hvoraf Grev Rantzov Anno 1661, bragte det Stykke til København, som der vises paa Kunstkabinet, see *Annal. Eccl. Dan.* Tom. IV. p. 474.

Nogle Konge-Breve findes i Archivet, angaaende denne og tilslige de andre Bornholmske Købstæders Privilegier, saasom Kong CHRISTIAN III. Brev givet Aar 1555, af Indhold, at efterdi Købstæderne Ronne, Nexøe, Svanøe og Hasle paa Bornholm, havde haft

haft deres Sendebud hos Kongen og beklaget sig over deres Nærings Torringelse, ved det meget brugelige Landfisb og Forprang, som dreves af fremmede Kibmænd, beklagede sig ogsaa, at deres Kibstedts Privilegia vare dem i forrige Feide-Tid frakomne. Da nu saadan Forprang var stridig mod alle andre Kibstæders Rettighed, saa ville Kongen her med have det ganske affkaffet og alvorligen forbudet. Kong FRIDERICH II. beklager i et Brev af 1577, at Kibstæderne paa Bornholm vare næsten ødelagte og fordervede, af Alarsag, at da de Lybske havde Landet, tillode de fremmede Kibmænd og Kibsvenne, at ligge der hele Aar igennem, og bruge deres Handel med Alne og Begt, hvilke fremmede, endnu som tilforn, did hensegte og ikke allene i Kibstæderne holdte deres Kramboder, men ogsaa understode dem at uddrage paa Landet og bruge Forprang, tvært imod Necessens Lydelse. Saadan Uorden ville Kongen have ganske affkaffet, saa at ingen fremmed Kibmand opholdt sig der for at sælge eller kiose, undtagen i de aarslige Markeder. Aar 1579 Kong FRIDERICH II. Brev at Borgere og Bonder paa Bornholm, maatte være frie for at betale Told af de Heste, Oxne og Koer eller andet Fæ, som de udførde af Landet, enten levende eller slagtet, men hvis fremmet Drif som de indførde, der af skulle de ikken betale halv Accise, mod den som andensteds i dette Rige blev betalt. Aar 1623 Kong CHRISTIAN IV. Brev, at i en hver Kibstad paa Bornholm, skulle om Onsdagen holdes Torv, og Bonden did henfore, hvad han havde at sælge.

Nørre Kibstad Efter Rønne er Nørre, som ligger paa Landets Øster Kant, den beste Kibstad, og giver den forrige ikke meget efter, ved adskillig Brug og Næring, særdeles Bryggerie, hvis Oll agtes i alle Maader saa

saa godt som det Roskofste, og derfor haver god Afgang, særdeles om Sommeren, da en Deel fremmede Skibe søger hen, enten for at finde Læsø, eller for at Riope sig nogen Forraad paa Levnets-Midler, mest Oll, hvilket mange derfor legge sig efter at brygge desto mere og bedre. Hertil gives ogsaa den beste Anledning, ved mange smaae Humle-Haver som i den Egn, frem for andensteds, med Fornoyelse sees at være anlagte imellem Klippernes steenagtige dog fugtige Grunde, hvor Solens Varme sankes til desto større Modenhed. Bonderne i den Egn Riope derfor helst Mexoe-Humle og holde den vel saa god, som den Udenlandiske, dog ikke i større Forraad, end hvad de bruge samme Åar; thi naar den giemmes længere, forsvinder Kraften snarere, hvilket kand siges om al den Humle som vixer i disse Lande. Dog mener Hr. Etats-Raad URNE, at den ved en forsigtigere Indpakning kunde længere beholde sin Kraft. Han figer og at Mexoe-Oll, Svaniske Frugt-Haver og Kommin, Hasle gule Rodder og Ronne smukke Piger (nu kunde man tilføje Potter) skal have været et gammelt Mundheld paa Bornholm. Siden Fridrichs Steenbrud 1754 er anlagt i den Egn, egentlig ud for Stranden af Ipsker Sogn, haver Mexoe ogsaa der af nogen Fortieneste, ved Daglon, Rørsel, Skibsfragt og Materialiers Afsættelse. Saa er og Nærings-Standen i de sidste Åringer, forbedret ved Cartum-Erykkerie, samt Potte-Mager og Kaabersmedde-Arbeid, ved Fiskerie vinde og nogle deres Brod, særdeles siden visse Borgere have begyndt at vove sig om Vinters Tid, over Havet til København, med levende Første og Lax at sælge.

Aldskillige Lands Bahre udføres ogsaa herfra, skjont den nyelig Næring forbedrede Havn er ikke endda ret god, men Rheden temmelig sikker, undtagen

tagen for østlige Vinde. At Nexøe haver sin Opkomst af Søfarten, gives maaske tilkiende ved dens Vaaben, som er Enden af en Baads-Hage. De næstliggende Grunde mod Havet, bestaae af Klipper, adskilte ligesom i Fliser ved middelmaadig tykke Strata eller Lag over Lag, og da deres adskillige Farve falder i Striber, saa giver det en artig Anseelse, snart ligesom det Ostindiske Toy der faldes Gingang. Disse flade Fliser bruges bequemmelig til Steenmure og Gicerder omkring Haverne. Hr. de THURAH har observeret, at paa Byens Norder-Side omtrent et Bytte-Skud fra Landet, dannes af Havet som der omkring er meget dybt, en Vortex eller Hvirvel, hvilken af Indbyggerne kaldes Maltqværen, fordi den, ligesom hin naenkundige Mossø-Strom i Kronhiems-Stift, viser en omdrivende eller maalende Strom, dog ikuns ved en stærk Norden-Vind, som driver Vandet med Susen og Brusen igjennem en Cirkel af Klipper der skules paa Grunden, hvilket baade her og andensteds er Alarsagen til deslige Maale-Stromme, som jeg haver viist i Norges Natur-Historie. Af Erke-Biskop Peder i Lund haver Nexøe det ældste Privilegium, som nu findes, dateret 1346. Indholden er, at Fremmede ikke maatte fornerme Borgerne med Forprang, ikke heller opholde sig der, længere end Markedet varede, med mindre de ville tage Deel i Byens Tynge. Slutningen lyder saaledes: Denne Kirke-Lang her stander strevet, unde og stede vi Peder med Guds Naade, Lunde Erke-Bisp og Sverrigs Riges Hovding, vore kære Byemænd i Nexøe paa Bornholm, og dertil at deres Torg skal være om Torsdag herrefter, som de selv have ombedet, givet i Lund efter vor Hærres Fødsel, tusinde Vintre og trei hundrede Vintre og syrgetive Vintre, paa det siette Aar, endog næst efter St. Nicolay Dag.

Innlem

Imellem Nørø og en Landsbye forдум faldet Langede (*) haver anno 1578 været en Trette om Grendse-Skiel, Græsning, Torveffær og Fiskerie, hvilket Lehnsmanden Mogens Giöe ved Eftersyn og Riendelse, haver ladet udgiøre.

Sogne-Kirken var forдум saare brostfældig, mørk og uanseelig, ^{Kirken.} men blev Aar 1731 meget vel repareret og til deels ombygt, saa at Mu-
ren forhoyedes hen ved fire Alne og Ornamenterne sattes i god Stand,
ved Amtmand og Commandant Vests, Probst Ankers, Capitain San-
nes og Sogne-Præsten Koefods Flid og Omhue, efter en Opført som
derom findes paa Pulpituet. Ikke desto mindre er i det sidst forgangen
Aar skeet en større Forbedring og Tilbygning ved denne Kirke: saa den
er bleven haade bredere højere og skinnere end tiforn. Af en gammel
Inscription sees at Nørø Bye anno 1510. er gandiske afbrændt paa
trende Gaarde næ. Aarsagen til denne Ulykke vides ellers at have væ-
ret nogle fra Lybek udsendte Morbrændere, som i Krigens mod Sverrig,
viste sig Kong CHRISTIAN II. Fiender, og med en Flode af 30 Skibe,
gjorde Landgang paa Bornholm, hvor de allevegne holdt ilde Huus, ^{Haard} Skiebne.
med Mord og Brand, men ingensteds værre end i Nørø. Af Vaades
Jid leed Nørø 1756. den 28 October en temmelig Brand-Skade. I
Krigens mod Sverrig 1645. blev Byen haardeligen hiemsøgt af en stor
Svensk Flode, som under Admiral Wrangels Commando gjorde nogle
Hundrede Canonstuds paa Husene (**) og tillige stege i Land ved det tils-
^{forn}

(*) Nu er her ingen Landsbye ved Navn Langede, men vel et Fiskerleje faldet
Snogebek, en Fierdingvey fra Nørø.

(**) Til Erindring om dette fiendtlige Angreb sees endnu een af de Svenske Ca-
non-Rugler indmuret i et Borger-Huus.

forn bemeldte Sted Maltqværnen. De paa Strandbredden plantede Canoner blev vel brugte efter Evne, men formaede lidet mod Overmagten. Dog gjorde Borgerne hvad de kunde og nogle unge Karle, hvis Formand var Albert Vulfsen, holdt sig meget vel i Byens Forsvar; som og kostede deres Liv. Da de Svenske kom ind i Nexøe, fik de Forlov at plyndre Husene i fire Timer, hvilken Tid de brugde saa flittig, at ikke noget blev tilbage. Om sider toge de alt for meget af Nexøe stærke Øl til sig og laae drukne paa Gaden. Da havde det nær kostet dem Livet, hvis ikke Admiralen havde fojet Anstalt til at bringe de drukne Gæster om Borde.

Svanike
Kibsted.

Den tredie Kibstad paa Bornholm er Svanike, liggende paa samme Øster Side, og ikun fem Fierdingvejs fra Nexøe, længere mod Nordost. Navnet Svanike, som og skrives Swaneker, meene nogle at skulle have sin Oprindelse af et Svane-Ricer, eller et Vandstæd, hvor mange Swaner have haft deres Ophold, foren Byens Bebyggelse gav Anledning til, at bemeldteaabne Vand, Tid efter anden, opfyldtes, ligesom den ved Konst gjorte Afslobs-Nende endnu er til overs, og løber igennem Borgernes Have-Pladser, som fiendelig sees at være opfyldte. Til Navnet hensigtes vel ogsaa ved Byens Vaaben, som er en Svane med kronet Hals.

Af Erkebisperne i Lund har denne, ligesom Landets øvrige Kibstæder, faaet sine første Friheds-Breve, hvilke siden ere stadfestede og forbedrede af Kong CHRISTIAN III. Aar 1555 og fleere folgende Konger. Dog er det meeste af Byens Archiv omkommet ved en ulykselig Ildbrand, som Aar 1610 overgik Svanike og lagde næsten dens halve Ildbrand. Deel i Aske. En mindre Ildsvaade, dog stadelig nok, tildrog sig her

1751 den 24 May, stiønt Havnen er meget usikker, særdeles for Nordøstlige Vinde, er her dog temmelig Skibsfart, med Landvahres Udforsel, særdeles siden den tilforn bemeldte Sandsteens Brekning og Udforsel haver givet Anledning til god Fortieneste, saavel for den arbejdende Allmoe, som og for Skippere og Soefarende, hvilke baade fra Svanike og Mexoe udføre Stenen. Denne burde efterhaanden give alle omkring boende Anledning til at bygge deres Huse af lutter Qvadersteen, helst da den, ved første Opbrydelse, findes noksom blod og beqvem til Dannelse, men siden ved Lusten hærdes frem for nogen Steenbrud. anden af sin Art. En Prove af saadanne Qvadersteens Huse sees paa Kongelig Omkostning opførte ved Friedrichs Steenbrud, til Beboelse for Inspecteuren, Steenhuggeren og Smidden, hvis Boeliger ere baade anseelige og massive, men behove vel varme om Vinteren, da de holde sig noget fugtige. Gaderne i Svanike ere meget ujevne og Klippefulde, saa at en Fremmet, om Matten ikke gaaer der paa uden Fare. Kirken Kirken. ligger højt oppe frem for de andre Bygninger. Den er af maadelig Storhed. Der i findes adskillige smukke Monumenter, og iblant dem et over den tilforn ansorte Albert Wulffsen, som ved de Svenskes Indsald, Aar 1645. givorde saa tapper Modstand og opmuntrede andre med sig til det samme. Saa ligge og her 4 Maend af de Koefoders priselige Familie begravne. Ved Pređike-Stolen er ophængt en Tavle til Erindring om, at Kong CHRISTIAN V. Anno 1687. besøgte denne og flere Bornholmske Byer, havende med sig et anseeligt Folgestab af Riddere og Herrer, hvis Navne tillige opregnes (*).

D d 3

Hasle,

(*) Disse trende Bornholmske Ribe stæder have nyeligen af Kongelig Raade kommet

Hasle.

Hasle, som ligger paa Landets Vester-Kant, næsten midt imellem Ronne og Hammershuus, er den fierde Kibstæd, siden og af ringe Nøring. Navnet meenes at være af Hassel eller Hæssel-Træ, ligesom nær ved Byen ligger en Hassel-Skov. Byens Indsegl viser et Kors. Nogle af Indbyggerne beslittte sig særdeles paa at saae og sælge en Mængde af Gule-Rodder. Disse groe der saa mange og af saa sed Smag, at man fra andre Lands Egne, henter dem. Indbyggerne regne sig dette til Noes, at de først grebe til Baaben for at afkaste de Svenskes fremmede Aag, i den Opstand, som midt i forrige Seculo gjordes mod Prinzenkiold, hvorom tilforn er givet Beretning. Capitaine Niels Gummelös, som da var med, ligger begravet i Hasle Kirke, hvis fornemmeste Prydelse er en aldgammel Alter-Tavle, forestillende Korsfestelsen i Bildhugger Arbejd meget stærk forgylt. Efter Tradition skal en Skipper bestedet i Havs-Nød, have lovet dens Bekostning og holdet sit Lovste. Strax uden for Hasle, haver man nyeligen begyndt at arbejde i en Steen-Kuls-Mine, men fundet stor Hinder af Bandaarer, hvilket er saa meget underligere, efterdi Byen lader Mangel paa Vand-Bronde, som ved en langt dybere Gravning ikke kunde faaes, skont Husene ligge til deels dybt nok paa jern Grund, deels paa højere Steder.

Aakirkebye.

Endnu er Aakirkebye regnet blant de Bornholmske Kibstæder, ligesom den og af Arilds-Tiid haver haft Kibstæds Privilegier

Kommet hver sit Store Signal-Flag, opreist paa Batterierne ved Havnene. Det fierde som ellers tilkom Aakirkebye, staar paa Hammeren. De bruges alle til at give hastig Signal, paa Landkanterne. Ellers udslaacs de ikun som Ereign, naar til Hove celebreres een af de Kongelige Personers Fødsels-Dag.

legier (*) skiont den, efter nærværende tilstand, ikke er at anse for andet, end en god stor Landsby, hvis Borgere nære sig næsten allene ved Aeling og Landbrug, overladende Riebmandskabet til de ved Søkansten liggende, og til Seefart begvemmere Byer, da denne ligger oppe i Landet, en Milvejs fra Søkanten, paa den sondre Side, to Mil fra Nonne og ligesaa langt fra Nørre, dog boer her ogsaa et par Riebmænd. Anno 1760. den 10 May afbrændte her fireten Gaarde og Huse, samt Hospital og en lidet Skole. Det som giver Byen endnu nogen Anseelse, er deels det Provste-Møde, som aarlig holdes af Geistligheden, naar dens Provost er hjemkommet fra Landemodet i Roskild, og derfra hæmbringer sine Synodalia til nærmere Kundgivelse. Deels haver Alakirkebye noget Fortrin ved sin Kirke som paa Landet er den største og af Stikkelse nogenledes liig efter Dom-Kirken i Lund, bærende ligesom den S. Laurentii Navn. Dog skal den første have haft Navn af St. Johanne. Saavel de udvores Mure, som indvores Villere og Hvelvinger ere af sort Marmor, tagen ikke langt fra Byen paa et Sted kaldet Limensgade, og af samme Slags Marmorsteen ere flere Kirker her paa Landet opbygte, men ingen saa stor som denne. Indtil 1706. stod her i Kirken et zirligt Helgens-Billed, som meentes at være det samme der findes i Byens Vaaben, nemlig en Mand med en Fugl paa Haanden, formodentlig S. Joh. Evangel. Men da i bemeldte Åar, et Svensk Skib fra Danzig beladt med Polske Fan-

Kirke.

ger,

(*) Naar SAXO GRAMMAT. i Kong SVEND GRATHES Historie beretter at Erkebisshop Eskild, til Forsoning blev aflagt med en Landsby og en stor Deel af Bornholm, da forstaes uden Twivl derved, Alakirkebye, som Bisperne siden have henlagt under Lunde-Capitel, begavet den med Riebestads Privilegier og prydet samme med den største og skinneste Kirke her paa Landet.

ger, strandede, en Mii fra Byen, og disse Fanger af papistisk Religion, i Haabetal forsamledes omkring Billedet, med andægtig Tilbedelse, lod Sogne-Præsten Hr. Claus Flyng, den Anledning til Afguderie borttage, ved at nedgrave Billedet i Jorden. Sveder Keiting, de Lybekkers sidste Høvetsmand her paa Landet, om hvilken tilforn er meldet, ligger i Choret begraven, tillige med begge sine Hustruer Margretha og Thalia.

Om adskillige Slotte, Fæstninger og Høvdingsborge, som i ældre Tider have været paa Bornholm, høres vel adskilligt, ved Sand-sagn, og noget stadsfæstes ved overblevne Rudera, saasom af Gammelborg og Lilleborg, der skal have ligget ved Borre-Søe i Almindskov, hvor gamle Mure findes bevoxte med Græs og Treer, saa fandtes der og for nogle Aar, en Bielke med Jernbeslag, som syntes at have hørt til en stor Port. Men det eeneste Slot, som i Historien er navnfundigt, og ofte forekommende, kaldtes Hammers-Huus, liggende mod Landets Nordvest End. Dette haver, indtil Begyndelsen af nærværende Seculo, været i temmelig god Stand, kunde og, hvad Murene angaaer, have blevet usorgængeligt i følgende Tider, dersom man ikke, under Paaskud at bruge dets Steene til en Fæstnings-Bygning ved Ronne, havde faaet Forlov at giøre Bold paa bemeldte Mure, hvilke endda for den største Deel, vise sig af en uovervindelig Haardhed og derfor staae endnu, til et Bidnesbyrd om Slottets forrige Anseelse og faste Bygning paa en Hoy, og mod Vandssiden ubestigelig Klippe nær ved det Forbierg Hammeren, som det bærer Navn af. Dette Sted fandt Kong WALDEMARI I. bekvem til en Fæstnings Anleggelse (*).

Slottet
Hammers-
Huus med
sin adskilli-
ge Skiebne.

Landets

(*) Mogle tilegne Hammers Huuses Bygning Erke-Bisshop Adser omrent Anno 1111. da han 1138. der skal være død. Mueligt at Kong WALDEMAR siden forbedrede og forøgede det.

Landets trende Parter vare ved hans Formands SVEND GRATHES Usig-
tighed, som tilforn er meldet, indkommet Erkebispen og Dom-Capit-
set i Lund. I den eene Fierde-Part, nemlig Ronne-Herret, som end-
nu tilhørde Kongen, ville han desto vissere bestyrke sin Magt, særdeles
da de lige over for boende, hedenske Wender, ved Soe-Roverie gjorde
Østersøen usikker, og nødte denne Konge til flere saadanne Soe-Slot-
tes Anleggelse, saasom Vordenborg, Sønderborg &c. Han lod da
Aar 1158, opføre det faste Slot Hammershuus, ved hvilket han og
hans twende Eftermænd, holdt hine Lundeske Prelater temmelig i Ave,
naar de ville udstrække deres Myndighed for vidt. Det sidste lykkedes
dem omsider, og da Hammershuus var dem ligesom en Torn i Hoden,
sik de det omsider, tillige med Resten, i deres Bold, holdt en stærk Be-
sætning derpaa, samt misbrugte deres Magt til at traadse den Konges-
lige. Dette ville Kong CHRISTOPHER I. ikke taale, lod Erkebispen
Jacob Erlandsen arrestere paa Hagenskov i Fyen, og hans faste Slot
Hammershuus Anno 1259 med Magt indtage. De Geistlige bragte
Hertug Jarmer af Landt-Rygen paa deres Side og twang ved hans
Hielp, den Kongelige Besætning af 200 Mand til at overgive sig, skont
Capitulationen ikke blev holdt, men en god Deel dræbt, Anno 1265.
var Kong ERICH GLIPPING betenktaat hevne den Bold, lod
Hammershuus, efter nogle Ugers Beleyring, indtage og beholdt det ind-
til Aar 1271, da Slottet ved Forlig, kom atten i de Geistliges Eye.
Dog varede den Fred ikke heller længere, end som til Aaret 1294. da
den i Finderup ihjelslagte Konges Son, ERICH MENDEVED, hav-
de Erkebispe Jens Grand mistenktaat have været Medvieder i hans
Faders Mord, lod ham fængsle paa Sæborg, og Slottet Hammers-
huus

hus freve tilbage, saavel som beleyre, men Besætningen, hvor de Lundeske Canonici vare Commandanter, holdt sig saa vel, at den af sit to Aars Fængsel undflyede Erkebisop fandt der sin Eilslugt og gik omsider til Rom, for at udføre sin Proces mod Kongen, som var falden i Kirkens Bann. Wille han løses deraf, da maatte han omsider 1303. bequemme sig til at afstaae al Kronens Rettighed, nemlig Ronne-Herret og det der i liggende Slot Hammershus, til de Geistlige, samt derhos betale 10000 Mark Solv, og giore den hellige Fader en ydmig Afbigt. Anno 1319. da Erkebisop Eske Juel Alaret tilforn var undvist til Sverrig, lod Kong ERICH MENDEVED Hammerhus paa nye beleyre og indtage ved sin General Ludvig Albertsen. Denne blev Kongen utroe og gik tillige med Slottet i Erkebispons Dieneste. Kong ERICH døde samme Aar, men hans Broder, og Eftermand Kong CHRISTOPHER II. lod Aar 1324. ved Peder Vendelboe Hammershus længe beleyre og endelig ved Hungers-Ned tvinge til Overgivelse. To Aar derefter, nemlig 1326 reyste sig det lange Interregnum, efter sidst hemeldte Konges Undvigelse. Han havde pantsat Slottet og Landet til sin Halvbroder Greve Johannes af Wagrien. Denne solgte det til Kong MAGNUS SMECK i Sverrig, og da denne sidste, Aar 1360. af Kong WALDEMAR III. blev overtalt til at give baade Skaane og Bornholm tilbage, mod den laante Summa 70000 lode Mark Solv, saa ville den snilde Kong WALDEMAR, som ellers havde Fiender nok paa Halsen, ikke foruge deres Tal ved Stridighed med de Geistlige, folgeligen gav han da vorrende Erkebisop Nicolao dette Strids-Æble med saadanne Vilkaar, at Slottet Hammershus, naar Kongen eller hans Efterkommere nogen Tid skulle forlange det, maatte uden Modsigelse dennem

indrommes. Paa den Grund var det vel ogsaa, at Kong CHRISTIAN II. kort for Reformationen, krevede og dernæst med Magt tog det tilbage, som tilforn er meldet. Han brugte Hammershuus som et tilforladeligt Hængsel for Stats-Fanger, særdeles for Bisshop Jens Beldenak af Odense, og i følgende Tider har dette Slot ligesom Muntholmen ved Tronhiem, een og anden gang været locus peccatorum insignium. Særdeles maatte det midt i forrige Seculo tage mod Corsitz Ulfeld og hans Dame, som Anno 1661. slap derfra, men faldt snart i større Ulykke.

Det betydeligste som endnu er tilovers at berette om denne Øe, Militiens
gode Ind-
retning til
Landets
Forsvar. angaaer dens ypperlige og særdeles merkværdige militariske Forfatning, hvilken i nogles Dyne ansees for at kunde tiene til et Model for Land-militiens Indretning i Almindelighed, saa vidt en hver Provinzes Beskaffenhed det ville tillade. Om denne Post veed jeg nu ikke at meddele nogen noyagtigere Efterretning, end den som ofte velbemeldte Hr. General de THURAH allerede haver givet, i sin Bornholmske Beskrivelse, fra pag. 120 seqv. saaledes som folger med hans egne Ord.

"Landets militaire Forfatning og Anstalt, maa jeg ey forbigaae
"den curieuse Læsere at berette; Og da maa først ihukommes det som
"i Begyndelsen af denne Bornholms Beskrivelse er meldet, nemlig, at
"hele Landet er at ansee, som en Fæstning, da Naturen formedesst
"høye steile Bakker, Klipper, Skierer og Steengrunde, saavelsom
"sterke Brændinger ved Stormvinde, samt farlige Sandrisser og dess-
"lige, har omgivet Landet, ligesom med Mure og Bolde. De faa
"Steder paa Landet, hvor man kunde befrygte fiendtlig Landgang,
"ere med Bolde, Retranchemens og Batterier, som med Canoner ere

" plantede, forsynede; Og i øvrigt er hele Landets Mandkion, som ere
" i Stand til at bære Gevær, denne store Fæstnings Garnison, og bes-
" staaer enten af Infanterie eller Dragoner.

" Gevorben Milice er ingen paa Landet, siden Indvaanerne selv
" have afbedet det, men derimod ere indrettede adskillige Compagnier,
" baade til Hest og til Fods, saa at de selv ere i Stand til, næst Guds
" Bistand, at forsvare deres Land.

Artillerie.

" Artillerie Væsenet, som er Landets Hoved-Defension, siden
" derved, formedelst den forbesrevne Situation, fiendtlig Landgang
" og Attaquer, meest skal afholdes, bestaaer af et vist Antal Consta-
" bler og Under-Constabler, som ere detacherede fra Artillerie-Choret i
" Danmark, men dog er et faststaaende Mandskab; Disse allene træ-
" teres paa gevorben Fod, og forsynes med Gevær, Mondering, Sold
" og Bred, og ere fordelerede Landet omkring paa adskillige Poster, dog
" opholde de fleste sig i Ronne; Dernæst ere to Hundrede saa kaldede
" Handlangere af Landets egne Folk, som bære Kongens Gevær med
" Tilbehør, og nyde aarligen af Kongen en lidet Douceur, men holde
" sig i øvrigt selv med Mondering og videre; Disse udfkives saaledes
" efter deres Opholds og Boepæls Steder, af Ribe-Stæderne og Fiske-
" leyene, at de med Magelighed kand inddeltes og reparteres efter Po-
" sternes Situation, og komme Constablerne til Hielp i Artillerie-Væ-
" senet; Officererne ved disse Artillerister, staae ligesom Constablerne,
" paa gevorben Fod, af dem opholder sig Styk-Capitainen, tillige
" med Archeliemesteren, og nogle Constabler altid i Ronne; Styk-
" Lieutenanten ligger Sonden paa Landet i Næroe med en Deel Con-
" stabler der, og i Alakirkebye; Styk-Junkeren ligger Østen paa i
" Gud-

" Gudhiem, med behovende Constabler, der og i Svanike; Desuden
" opholde sig ved Hammershuus, i Hasle og i Sandvig, de fornødne
" Constabler; Tambourerne ere af de ovenmeldte Handlangere; Offi-
" cerernes, samt Constablersnes og Under-Constablersnes Mondur er li-
" gesom den ved Artillerie-Chorpet i Danmark er indrettet; Men Hand-
" langerne bære alle blaue Riorste og Vester, af Klæde eller Badmel,
" ligesom de har Evne og Lust til, med røde Opslug, og Messing
" Knapper, røde Stromper, Hattene med gule Snorer omkring, og
" Haarene i sorte Baand indflettede med sorte Coqvarder paa.

" Dernæst ere fire Compagnier Infanterie, som ere langt større Infanterie.
" Kere, end de gevorbene Compagnier sædvanlig ere, hvilke egentlig og
" in specie Faldes Nationale, samme ere inddede efter Landets fire
" Districter, hvortil udtages baade Bonder og Udbyggere, saa vel
" som unge Bonderkarle, samt Indbyggerne i Fjellehene; Hver Com-
" pagnie har sin Chef, Lieutenanter og Fendrich, samt Under-Officer-
" rer, Tambourer og Vibere; Officererne saavel som de Gemene staffe
" sig selv deres Mondur; Officererne, Under-Officerer, og Tambourer
" bære rødt med hvidt Underfoder, og hvide Opslug, Tinknapper,
" røde Stromper, og hvide Stiveletter, Solv-Galuner om Hattene,
" og sorte Coqvarder derpaa; Men de Gemenes Mondur bestaaer af
" hvide Badmels Riorste og Vester, med røde Opslug, og ligedan
" Kraver om Halsen, røde Stromper, og sorte Halsbind, Hattene
" med hvide uldene Snorer om, og Haaret med sorte Baand indbun-
" den; Flinter, Side-Gevær, og Læder-Tøj bekomme de af Kongen;
" Disse fire Compagnie Chefs ere en Major, tvende Capitainer, og
" en Capitaine-Lieutenant.

**Herreds
Compagnier.**

" Bidere fire Herrets Compagnier, ligesom de forrige, langt
 " stærkere end Gevorbene, hvilke ere inddede, og kaldet efter Landets
 " fire Herreder, nemlig: Øster-Sønder-Vester- og Nørre-Herreds-
 " Compagnier; Et hvert af disse har sin Capitaine, Lieutenant, Fen-
 " drich, Under-Officerer, Tambourer og Vibere; Til disse Herreds-
 " Compagnier forflyttes fra de andre, de som have opnaaet 50 til 60
 " Åar, item ellers svagelige Bonder; Disse Herreds-Compagnier,
 " Gemene, saavel som Officerer og Under-Officerer forsyne sig selv med
 " Mondur og Gevær. De Gemene bære graa, eller blaagraa Vad-
 " mels Klæder; Nørre- og Øster-Herreds Compagnier, have gronne,
 " og Sønder- og Vester-Herreds brandgule Opslug. Officererne
 " have røde Klæder, og Opslug efter deres Compagnier, samt Ein-
 " knapper: Under-Officererne ere klædte som de Gemene, men have
 " Sølv-Galuner om Hatten.

**Borger-
stabs Com-
pagnier.**

" End videre syv Borgerstabs Compagnier, nemlig et i Svær-
 " nike, et i Nexøe, et i Alakirkebye, to i Ronne, et i Hasle, et i Als-
 " slinge og Sandvig, hver Compagnie har sin Capitain, Lieutenant,
 " Fendrich, Under-Officerer, Tambourer og Vibere; De anskaffe sig
 " selv deres Gevær og Mondering, men tage en just lige Couleur der-
 " til, men klæde sig ligesom enhver selv vil, dog beslitte de to Compag-
 " nier i Ronne sig paa at have brune Klæder og hvide Stromper.
 " Disse syv Compagnier bestaae af Borgerstabet selv, med deres
 " Sonner.

Dragonier.

" Dernest twende Compagnier Dragoner, som til visse hver er
 " fem Gange større af Mandtal, end de Gevorbene; Disse udskrives
 " af visse der til lagde Bonder-Gaarder, ligesom og hver Præst og
 Propri-

" Proprietaire, maae severer en Dragon; Blant disse Dragoner er 36
" Mand, som faldes Postryttere; Hver Compagnie har som de øvrige
" sin Capitaine, Lieutenant, Fendrich, Under-Officerer, og tvende Tam-
" bouer, Kongen giver dem Flintter, Pistoler, Bajonetter, Pallaster,
" Patrontasker, samt behorig Lædertoy, men Heste og Mondur an-
" stasse de selv, og ansees ikke paa Hestenes Forelse eller Farve, men
" alleneste at de ere Dienst-dygtige. Officerer, Under-Officerer og Tam-
" bouer, bære rode Klædes-Klæder med samme Farve Opslug; De
" Gemene have blaagraa Klædes- eller Badmels-Riorteler med røde
" Opslug, og Skin-Buxer; Det ene Compagnie har røde Vester,
" det andet Skind-Vester; Alle have hvide Lærrets Stovle-Manchet-
" ter, Stovler og Sporer, røde Badmels Chabaraqver og Pistols-
" Hylster-Klapper med hvide Lærrets Bændler belagte, Hatte med
" Sølv-Snorer og Coqvarde, Haaret indflettet, og med sorte Co-
" qvarde. (*)

" Evende gange om Året, nemlig strax efter Michels-Dag og
" efter Paaske, bliver alt ungt Mandskab, som er af Forlighed, og
" har været til Gudsbord, opskrevne og enroullerede, saa vel til de fire
" National, som til de syv Borger Compagnier, saa vidt et hvort kand
" tilkomme.

" General Mynstring seer engang om Året, af Commandants-
" ten og Vice-Commandanten, enten i Esterhøst eller i Foraaret, naar
" Sæden

(*) Siden Aar 1760 er paa Kongelig Allernaadigste Besalning, gjort nogen
Forandring i Henseende til den militaire Munderings Farve, da Drago-
ner-Compagniernes Couleur er blaa, men Fodfolkets hvid, begge med rø-
de Opslug, Halskraver og Undersoer.

"Sæden er lagt omtrent ved Junii Maaneds Udgang, eller Julii
"Maaneds Begyndelse; Samme Mynstring kand en skee paa en Dag,
"eller paa et Sted, saasom næsten ved hver Kibsted, nogle Compag-
"nier foretages, saa at vel otte Dage anvendes, førend Mynstrin-
"gen, over hele Landet kand skee.

"Hvert Corporalskab, har ved Kirkerne deres ordentlige Exer-
"ceer-Plads, hvor Mandskabet om Sondagen efter Prædiken om
"Sommeren, blive i de sædvanlige Exercitier øvede.

Vagtsieder. "I Ronne, er et almindeligt Vagt og Arresthuus, hvor nogle
"Mand af de Nationale med en Gefreiter daglig holde Vagt, og blive
"hver femte Dag aflosede; Denne Vagt holdtes i forrige Tider paa
"Hammershuus; Desuden er i hver Kibstæd en Vagt, som af Bor-
"gerskabet selv besorges; Og paa adskillige Steder rundt omkring
"Landet, ere Vagtboer anlagde, hvor der holdes Strand-Vagter,
"naar nødig eragtes.

"Paa adskillige Høje paa Landet, ere Bauner anrettede, hvilke
"kand som Varetegn antændes, naar man noget fiendtlig formærker.

"Bud hvert Dragoner-Compagnie ere, som nylig er sagt, no-
"gle saa kaledede Postryttere, der forsendes med Breve og Raporter,
"naar behoves.

"Overalt paa Landet omkring, baade ved Kibstæderne og ved
"Strand-Kanterne ere fornødne Ammunitions-Huse anlagde; Ved
"Ronne i sør er det almindelige, som ellers kaldes Ronne Castell.

"Hver Compagnie Infanterie fører nogle Feldt-Canoner.

"Artillerie-Posterne trint omkring Landet, ved de med Canoner
"beplantede Batterier, ere disse: Ronne-Post, Hasle-Post, Ham-
"mershuus-

"mershuus- og Sandvig-Post, Meelsted- og Gudhiems-Poster, Svaz-
"nike-Post, Nørre-Post, og Bodernes Post: Og saa vidt om det mi-
"litaire Væsen paa Landet." Saa vidt Hr. de THURAH. (*)

Efter hans Opregnesse, pag. 274, vil jeg endnu anføre de Kongelige Lehnsmænd og Amtmænd, som Gouverneurer, Commandanter og Vice-Commandanter over Bornholm, siden Lybeckerne forlod Landet, indtil Aar 1750.

Manderup Parsbierg, Lehnsmænd 1576 til 1577. Mogens Giöe, Høvedsmand paa Hammershus og Bornholm, fra 1577 til 1579. Henrich Brahe, Aar 1580 eller 1579. Falck Giöe, Aar 1587 til 1594. Hans Lindenow, Senior, Aar 1594 til 1608 eller 1609. Jørgen Rud, Aar 1609. Hans Lindenow, Junior, Aar 1612 eller 1614 eller 1618 til 1622 eller 1624. Andreas Sinclair, Aar 1624 eller 1622. Holger Rosenkrantz, Aar 1626 eller 1627 til 1645. Intervallum: Joen Berdun, eller Bardonius, den 23 Junii Aar 1645 til 1646, en Svensk Commandant over Landet. Ebbe Ulfeldt, Aar 1646 til 1651, den 30 April. Joachim Gersdorff, Aar 1651 til 1658. Albertus Friis, Commandant en føye Tid. Intervallum: Johan Printzenkiold, fra d. 29 April 1658 til d. 8 Dec. e. a. en Svensk Oberst og Lands-Gouverneur. Mickel Ecksteyn, Aar 1659

Kongelige
Lehnsmænd,
Amtmænd,
Commandanter og
Vice-Com-
mandanter.

(*) I alt hvad som angaaer det militaire Væsen eller Landets Defension, haver Commandanten, saasom Chef, allene at befale.

1659; var dog egentlig Funs som Commandant og Chef over Rytterne. Adolph Fuchs, Aar 1660, Ober-Commandant og Amtmand, eller Gouverneur, til 1662. Leuche, Aar 1662, Vice-Commandant til 1670. Hans Lövenhielm 1662 den 29 Martii til 1673. Julius Erich Fischer, Vice-Commandant d. 1 Aug. 1670, og Commandant 1676 til 1680. Morten Bertelsen, Commandant og Amtmand, d. 10 Martii 1673 til 1676. Thomas Finck, Amtmand Aar 1676 til 1678.

Christian Gedde, Amtmand Aar 1678 til 1682. Frantz Henrich v. Dehn, Commandant Aar 1680 til 1682. Bendix von Hatten, Aar 1682 Commandant og Amtmand til Aar 1685. Woldemar Blinck, Vice-Commandant Aar 1682 til 1692. Johann Diderich v. Wetberg, Commandant og Amtmand, Aar 1685 til 1694. Andreas von Buggenhagen, først Vice-Commandant Aar 1692, siden Commandant Aar 1694 den 2 September til 1699. Hans Böefke, Amtmand, Aar 1694 til 1699. Woldemar Reetz, Commandant og Amtmand Aar 1699 d. 24 October til 1718. Gottfried Ludvig Bruno, Vice-Commandant Aar 1699 til 1711. Johan Georg Ambshoffs, Aar 1711 til 1723, Vice-Commandant. Johan Henrich von Bippen, Commandant og Amtmand Aar 1718 den 14 May til 1722. Niels Madsen West, Commandant og Amtmand, den 18 Martii 1722 til 1739. Rasmus Hirschnach, Vice-Commandant Aar 1723. Thamsen, Vice-Commandant. Bartram, Vice-Commandant til Aar 1737. Joh. Cronenberg, Vice-Commandant Aar 1738 til 1750. Kay Friderich Schnell, Amtmand Aar 1739 til 1740. Jørgen Kruse, Commandant fra Aar 1739 til 1751. Johann Christian

stian Urne, Amtmand 1740. Johann Gottfried von Schepelern, Commandant fra Åar 1752 indtil 1756, da han tog sin Afsted formest delst Alderdom. Jens Muhle blev Commandant d. 15 Sept. 1756, og døde først i Året 1759. Carl Ulrich von Bülow, Commandant d. 30 Maji 1759. Anchre Anthony Schor Vice-Commandant 1750.

Forend jeg forlader Bornholms Beskrivelse, er endnu lidet at erindre, angaaende nogle smaa Guld-Billeder, som i dette Seculi Begyndelse, der paa Landet bleve opdagede af en Bonde, som pleyede sin Ager, omtrænt 3 Fierding Bey fra Kibsteden Ronne. Den Lærde Hr. JAC. a MELLE, Sen. Minist. Lubecensis, saasom en Kiender og Elster af vores Antiquiteter, sic der af 20 Stykker, og skrev derom *commentatiunculam de simulacris aureis Insulae Bornholmensis*, med hosfoyede Kobberstik, som viser, at det er intet andet end Efterlignelser af Menniskelig Skabning, i adskillige Barbariske Figurer, lignende dem, som jeg T. I. p. 29. Tab. I. havør anført efter nogle Originaler, nrig selv tilhorende, og fundne ved en saa kaldet Kongsgaard i Nordlands Amt. Velbemeldte Autor holder dem for Afguds-Billeder, eller saadanne Huus-Guder, som Hedningene her og andensteds ansaae for deres Beskiermere, ligesem Laban sine Theraphim: 1 Mose B. 35. v. 2. Den af sine Religions-Stridigheder berygtede Christ. Democritus, eller J. C. Dippel, som fort efter blev hensat i civil Arrest paa Hammershus, fandt ligeledes disse Bornholmske smaa Guldbilleder sin Undersøgelse værd, og skrev 1725. *Democriti Gedanken wegen der auf Bornholm gefundenen guldernen Bildnisse &c.* Han troede ikke, saasom Hr. a MELLE, at disse King havde hiemme her i Norden, eller forestillede Thors, Othins og andre indenlanske Afguders Lignelse, men hellere, at de af nordiske Folk,

som

som droge i den Hell. Krig til Egypten, og der blant andet indtoge med Storm den mægtige Stad Damiata, vare forte tilbage, saa og at Figurerne Betydning var deels Egyptiske Kongers, deels Presters og Prestindlers Esterlignelse, fornemmelig deres, som tienede i Osiris og Isidis Tempel, som skulle have baaret lige Prydeler. Han gør og ved den Leylighed det, paa Kunstkamret i Roskilde bevarte, Tønderste Guldhorn til en Egyptisk Antiquitet, hensigtende til Guldmager-Kunstens Hemmeligheder, med hvilke hans Hierne var opfyldt, hvorom andensteds er giort Erindring. See mere i E. J. WESTPHAL. *Monum. Cimbr. ineditis* Tom. IV. p. 209. Praefat.

Endnu noget andet, Antiquiteten vedkommende, vil jeg hernæst anføre, efter den af ofte velbemeldte Hr. Etatsraad og Almtmand Urne hans Beretning, nemlig, det er merkeligt, at Edd efter anden, her paa Bornholm er fundet et temmeligt Aantal af Guldpenge, saa store som Hollandiske Ducater, dog noget tykkere, deels med Opskrift paa første Side D. N. Theodosius. P. P. Aug. Der hos et Bryllsbillede, med Kroen paa, og ved Siden en Rytter eller en Mand til Hest. Paa Reversen en med Panzer beklædet staaende Person, holdende i høyre Haand en Stang, med en firekantet Figur oven paa, formodentlig en Standart eller saa kaldet Labarum. I Mandens venstre Haand sees en Stang med et Kors paa den øverste Ende. Ved høyre Side en lidet Figur, som en Stierne. Omkriften er: Glor. Orbis Terrar. neden under noget ulæseligt, som dog synes at kunde være Tesab. Denne Mont skal nok have tilhørt Kejser THEODOSIO MAGNO, som af Kong GRATIANA blev antagen til Medregent Åar 379, og regerede til

til 395. En Deel andre, ja de fleste af disse Monter, have til Om-
skrift, paa den første Side: D. N. Zeno Perp. Aug. derunder et kronet
Brystbillede. Paa Reversen en Person med Vinger, holdende i sin
hoyre Haand en Standart, som rører Jorden og er paa den øverste
Ende betegnet med et Kors. Ved den venstre Side sees en lidet
Sterne. Omkriften er: Victoria Aug. C. C. B. Nedan under Conob.
Skal nok være den Orientaliske Ræyser LEO ISAURIUS, som regerede
fra Aar 474, til 491.

Disse Penge siges alle at have været saa rene og skinnende, som
hvis de nyeligen vare komne fra Monten. Et Par deraf haver Herr
Urne selv seet, og formoder ikke uden Rimeligheds Anseelse, at disse og
andre saadanne Penge kunne være komne til dette Land ved Anledning
af visse Bornholmere, som, tillige med mange andre Danske, formo-
dentlig have giort Dieneste i Østerlandene, da det noksom er bekjent,
og længe siden bevist, at den Ræyserlige Livgarde i Constantinopel be-
stod i hine Seculis af Danske, som der kaldtes Væringiar, Baringiar eller
Barangar.

Endført Christiansø, ikke sorterer under Bornholms Amt, men under det Kongelige Søe-Commissariat i København, har man dog ikke fundet henfore den andensteds, efter sin naturlige Lægde, hvil-
ken er lidet over halvanden Müll i Nordost fra Gudhjem paa Bornholm,
et Fiskerleje, som af Arilds-Tid, og endnu, aarligen haver betient sig
af denne Øe, til at drage sine Baad i Land, og behandle sine Sild
eller anden Fisk.

Det gamle Navn var Ertholm eller egentlig Ertholmene, thi det er en Samling af tre ulige store, dog alle ikuns smaae Insuler, Christianssø, Friedrichssø og Græsholmen, egentlig haarde Steen-Klipper, som paa en Dybhed af 20 til 30 Favne, rense sig noget over Vandet og have her og der paa Overfladen lidet Græsning til Roer, samt lidet Have-Ford, men ellers ikke noget som kunde lække Indbyggernerne derhen, hvorfor disse Ertholme, saavidt man veed, aldrig have været beboede. Imidlertid ligger denne lidet Samling af Steen-Klipper saaledes, at de udgiere en dyb og sikker Havn for en Deel Skibe, hvor ellers ingen Havn saa nær var at finde, da man dog onskede at den danske Flode i Ufreds-Tider, maatte have sig et saadant Sted Øyemerk. forbeholdet, sørdeles til Sikkerhed for en Observations Esqvadre i Øster-søen og nær ved de Svenske Kyster. I den Anledning besluttede Kong CHRISTIAN V. Aar 1684. at anlegge der et Søe-Castel, med nogle Batterier, maaßke efter Admiral Spans Tilsynsdelse (*). Thi denne berommelige Søe-Helt blev i bemeldte Aar udsendt tillige med Generals-

(*) I Theatro Dania har jeg ladet indflyde en Fortællelse efter mundlig Tradition; at den er ganske paalidelig, forsikres ikke. Men da de fleste Facta historica beroe paa saadan Sandsgagn, indtil de blevne skrevne og stadsfæstede, maae den staae ved sit Værd. Anslaget at giøre her en fortjiceret Havn, skal Kong CARL XI. i Sverrig først have fattet, og derom beordret en vis Admiral. Denne skulle have haft en Jagt-Hund, som var vant til at bære Papirer eller andet i Munden. Samme skulle have taget sin Herres Ordre og Instruk, bragt den til Jægeren, som var af Danse Nation, og da han saae Anslaget, skal han have rommet til Dannemarke, samt givet Anledning til, at man forekom de Svenske, ved Ertholmene's Besettelse, da de ellers, som ubevede i aabent Hav, vare dubie possessionis. Relata refero.

ral-Major von Osten og Christoffer Sehested, kom den 2 Junii, til Ert-holmene, og havde med sig to Compagnier Norske Soldater, som, til-slige med bemeldte Herrer, camperede i deres Telt og gjorde strax Be-gyndelse med at anlægge nogle Fæstningsverker. Allerede den 19 Junii lagde Sehested og Span Grundsteen til det store Taarn, under Kanons-ners Vosning, og Trompeters Lyd, ligesom derhos blev holdet Prædi-kken og Guds-Tjeneste. Oberste Coucheron var den, som siden stod for Fæstnings-Arbeydet, og efter bemeldte Herrers Bortrense, fuldførte det saa vel, at de, som forstaare sig paa noget desslige, og have sett hvor-ledes han benyttede sig af sit lidet og uordentlige Terrain, rose hans Kunst. Næste Aar, den 20 May, lagdes den første Steen til det min-dre Taarn paa Boeholmen; men i det store Taarns Underdeel blev indrettet en Garnisons-Kirke og samme med en Præst forsynet. Saa Bygning. blev og paa dette nye Anleg slaget en stor Medaille, hvis eene Side viser Kong CHRISTIAN V. Bryst-Billedet omgivet med Trophæer, og derunder de Ord: ERTHOLMIA, antea ignobilis Codani Filia, nunc ausu plusquam Herculeo, CHRISTIANI QVINTI, nobilitata, Nep-tuno despontata, Regi Gloriam, Regnis utilitatem parturit. Posthac Christiansöe. Den anden Side forestiller nogeledes Festningen. Der-over et Øye med Omskrift. Defendit et auget. Neden under, Me-diis jam portus in undis.

Tre Aar efter Fæstningens Anleggelse, behagede det den høye Stifter Kong CHRISTIAN V. at tage den i Øyesyn, dog ikkun ved et Besøg paa nogle Timer; thi Ankomsten var 1687. den 11te May, om Morgenens tidlig, og Afreysen til Bornholm samme Dags Aften.

Den

Den Kongelige Commandant paa Christiansø er gemeensigen en Stabsofficer af Søe-Etaten. (*) Hans underhavende Mandskab forsynes fra København med Proviant og anden Fornødenhed, da her intet kand haves, undtagen Melkning af nogle Koer og en Deel Haves-Bexter, samt Seefugle og Fisk. En Kilde med meget got Vand sees nogle Tin fra Havet at udspinge af den haarde Klippe, saa haves og imellem Klipperne nogle Damme, med Karudser og Giedder. Af Fiskerie. Stranden faaes Sild, Torsk og Lax i den Mængde at samme ned-saltes og udføres (*); saa falder og ved et Sted, kaldet Graver-Hullet, stenne Rablau, af 10 til 12 Punds Vegt. Saadant Fiskerie er paa dette eenlige Sted Garnisonens sædvanlige Ejdsfordriv og tillige dens Profit. Denne haves ogsaa undertiden af at skyde Sælhunde, som i varme Sommer-Dage forlyste sig ved at soelbades paa Klipperne.

Af

(*) Efter en indrettet Plan og Convention af Dato 14de November 1760. har et sælcts Selskab, her af Staden, af egne Midler oprettet et levendes Saltvands Fiskerie paa Fæstningen Christiansø, som drives mest om Vinteren, fra Begyndelsen af October Maaned, indtil sidst i April, med levendes fersk Torsk, samt fersk røget og grønsaltet Lax &c. som bliver fanget af Garnisonen i deres Frietimer ved denne Fæstning, og bliver her til Staden overbragt i tvende Compagniet tilhørende Quaser, som er de eeuueste og retteste til denne Fiskehandel; hvortil Hans Kongelig Majestæt har Allernaadigst meddelet Interessenterne et Allernaadigst Privilegio af dato 16 May 1763. paa visse Friheder, til Opmuntring for de mange paagaaende Omkostninger, saa at Staden, nu frem for tilsorn, alletider om Vinteren er forsynet med levendes Torsk for en faaelig og billig Priis, helst til de lidet Formuendes Gavn og Besie.

(*) Den der paa Fæstningen nu værende Commandant er Hr. Caspar Henrich Stibolt, Commandeur, Capitain.

Af Søefugle indfinde sig her om Foraaret i tusinde Fal de saa Søefugle. kaldte Alaboer, egentlige Edderfugle, hvis Kiod er spiseligt, dog ikke saa velsmagende, som Bildændernes. De blive her Sommeren over og udlegge deres Eg paa Græsholmen, hvor Commandanten lader deres Fred handthæve mod al Efterstræbelse. Derover formeeres de saaledes, at de, ligesom tamme, gaae i Flokke. Fal med deres Unger ind under Fæstningen. Om Efteraaret drage de bort, og da lader man deres mange Reder optage, samt reengibre, saa at deraf faaes en temmelig Forraad af den kostbare Edder-Duin. Mod Vinteren indfinder sig i deres Sted et andet Slags Strandfugle, kaldte Gadisser, af Størrelse som Rirkænder, saa og flere Slags Vinter-Fugle, saa som Dukkender-Hviid-Sider og deslige. De skydes og spises af Lyst-havende. Men saasnart Edderfuglen indfinder sig om Foraaret, opholder, til dens Forsikring, alt Skytterie.

Det

TOM. III.

Gg

Atlas Dan.
Tom. III.
pag. 203.

Bornholms Land.

Oster-Herred.

- Oster Lær, 1.) Oster Larsker Sogn: Selv-Eyere, 49 G. Nye dito, 22 G. (a) Lær.
Fisker-Leier: Gudhiem og Maisted.
- Oster Marie, 2.) Oster Marie Sogn: Selv-Eyere, 80 G. Nye dito, 23 G. (b) rice.
Fisker-Leier: Bodelshavn og Uppered.
- Ipsker, 3.) Ipsker Sogn: Selv-Eyere, 36 G. Nye dito, 22 G. (c) Fisker-
Leier: Listed og Aarsdale.

Sonder-

(a) Kirken er een af de allereldste der paa Landet, bygt af Landets egen sorte Marmor og Kampe-Sten. 1604. er Alter-Tavlen opsat, da Johan Lindenov til Ørslev var Hovedsmand. En Tane over Oberst og Commendant Bendix von Hatten, død 1685. Paa Kirke-Gaarden er en Liig-Sten med Munke-Bogstaver, 1373, hvorpaa er udhugget en Monk.
Fra Gudhiem er Oversarten til Festningen Christiansøe.
Annexet er Gudium.

(b) Paa Prædilestolen staer: Holger Rosenkrantz og Frue Lene Gyldenstiern, 1637. Et Epitaphium over Jens Pedersen Kofod, død 1616. 68 Aar. Et Dito over den bekendte Jens Kofod med 2 Koner og 24 Born afmalet; han var Rytter 1658, blev Capitain 1661, og døde 1691. 63 Aar. Tvende Faner: Een over Capitain Hans Madsen Kofod, død 1704. 70 Aar; og een over Major Claus Kofod, død 1743. 80 Aar. En Liig-Sten over Peder Kofod, død 1585.

I Sognet er en Proprietary-Gaard, Gadebyegaard og Lille Halsgaard. Om en Rune-Sten samme steds, see Wormii Monumenta pag. 236.

(c) Alter-Tavlen er fra 1614. og renoveret 1739. Tre Faner over Capitain Christen Nielsen, død 1727. 72 Aar. Capitain Christian Macabæus, død 1687. 53 Aar. og Hendrik Hans Køller, død 1689. 47 Aar.

Paa en Ager i Sognet, kaldet Sortmunde, er opplayet nogle Guld-Mynster, som kom paa Konst-Cammeret.

Proprietary-Gaarde ere: Skousholm og Raasegaard.

Sønder-Herred.

- 4.) Bodelsker Sogn: Selv-Eyere, 39 G. Nye dito, 15 G. (d) Atlas Dan. Cannikegaard en Proprietair-Gaard. Tom. III. pag. 203.
Bodelsker.
- 5.) Paulske Sogn: Selv-Eyere, 39 G. Nye dito, 14 G. (e) Paulske. Fisker-Leyet Snogebek.
- 6.) Pederske Sogn: Selv-Eyere, 30 G. Nye dito, 12 G. (f) Pederske. Eskesgaard en Proprietair-Gaard.
- 7.) Aaker Sogn: Selv-Eyere, 67 G. Nye dito, 25 G. (g) Gaarde Aaker. uden Nummer ere: Cannikegaard, Myregaard, og Proprietair-Gaarden Vallensgaard.

Vester-

- (d) Kirkens Ornamentter ere smukke, og af Inscriptioneerne sees Commendaternes og Amtmændenes Navne, som mange Steder i Kirkerne der paa Landet er optegnet.
- (e) Kirken kaldes og St. Povels Kirke. Dens Alter-Tavle er gjærlig Arbejde fra 1699.
- (f) Kirken kaldes og St. Peders Kirke, hvis Alter-Tavle brændte ved Degnens Uforsigtighed 1694; den nu værende Alter-Tavle er givet af Capitain Hans Kofods Enke 1734. En Liig-Sten over Jørgen Kofod til Eskiergaard, død 1650.

I Sognet er en Ris af Marmor med nægte Diamanter.

- (g) Kaldes og Aakirke Bye. Kirken, som er bygget i Model af Lund Kirke i Skaane, er den smukkeste og største paa Bornholm, hvor Landstinget og Provstie-Mødet holdes; i samme er en Liig-Sten over en Lybst Gouverneur Sveder Kietting, 1572. hvorpaa han med tv Hustruer er udhugget. En Jane over Lieutenant Iver Christensen Galiskiöt, 1597. Fonten er af mørkebrun Marmor med Munke-Bogstaver. Paa Muren staar Jo-han Diderich von Verbergs og Frue Sidsel Grubbes Navn og Vaaben. Paa et Slab staar Villik von Vesthofs og Frue Sparres Navn og Vaaben, han var en god Latin-Poet, 1603. Hector i Herlofsholm, 1613. Adlet, 1619. Canic i Lund, siden Canic ved Aakirke, og dode 1643. Øvrige

Vester-Herred.

Atlas Dän.

Tom. III.

pag. 203. 8.) Vester Marie Sogn: Selv-Eyere, 68 G. Nye dito, 18 G. (h)

Vester
Marie. 9.) Nye Lasker Sogn med Fisker-Leie Arnager: Selv-Eyere, 35 G.

Nyelasker. Nye dito, 8 G. (i) I bemeldte Arnager er 11 Stæ-Leiere.

Knudsker. 10.) Knudsker Sogn: Selv-Eyere, 30 G. Nye dito, 8 G. (k)
Almøgaard en Proprietair-Gaard.Nyekær. 11.) Nyekær Sogn: Selv-Eyere, 28 G. Nye dito, 15 G. (l)
Proprietair-Gardeere: Bellingsgaard, Ryndegaard, og Blye-
koppegaard.

Norre-

svrigt er Kirken indvendig malet med Bibelske Historier al fresco, og bygt af sort Marmor, som brydes der i Sognet; af samme er endel Kirkers Mure, Trapper i Taarnene med videre opsat der paa Landet.

(h) Alter-Tavlen er opsat 1597. En Fane over Capitain Hans Jensen Kofod, død 1741. 77 Aar.

Paa et Sted i Sognet, kaldet Smør-Enge, er ved Opployning fundet tynde Guld-Penge af adskillige Figurer, og ved Hakelet er 1639. fundet Guld-Aarer.

(i) Kirken kaldes og St. Nicolai Kirke. En Fane over Capitain Hans Kofod Hansen, død 1741. 73 Aar.

(k) Kirken kaldes og St. Knuds Kirke, hvis Alter-Table 1596. er givet af Jørgen Gage; her er og en Messenhagel fra de Catholske Tider. Paa Kirke-Muren staer Johan D. Verberg og Frue Zidsel Grubbes Navn med Aars-tallet 1685.

(l) Kirken er bygt i en Runddeel 1530. har endel smukke Mahlinger og gude-lige Inscriptioner. Desforinden trende Faner: Over Capitain Morten Mogensen Nykler, død 1725. 74 Aar. Lieutenant Christen Mortensen Nykler, død 1729. 54 Aar. og Capitain Lieutenant Ernst Cantzler, død 1678. 42 Aar.

Norre-Herred.

- 12.) Clemensker Sogn: Selv-Eyere, 69 G. Nye dito, 15 G. (m) Endnu Simlegaard og Baggegaard Proprietair-Gaarde. Atlas Dan. Tom. III. pag. 203.
 13.) Ruthskier Sogn med Fisker-Leye Bang og Kaas: Selv-Eyere, 48 G. Nye dito, 8 G. (n) Clemens-ker.
 14.) Olsker Sogn med Fisker-Leiet Lein: Selv-Eyere, 35 G. Nye dito, 6 G. (o) Endnu Hammerhuus Lade-Gaard, og Halle-gaarden, Proprietair-Gaard. Olsker.
 15.) Røe Sogn med Fisker-Leiet Røestad: Selv-Eyere, 27 G. Nye dito, 9 G. (p) Røe.

De øvrige Sogne paa Bornholmt.

- 16.) Rønne Sogn er en Kibstæd-Kirke. (q) Annexet St. Knuds Rønne. er forhen anført under No. 10.

17.) Hasle

- (m) Kirken er repareret 1746. og sat i zjærlig Stand; i samme er et Begravelse, hvor Oberste Michel Eksteen er nedsat. Dette Sogn er det største i Landet.
 (n) Ruth og Hasle; den sidste er en Kibstæd Kirke, og har en Alter-Tavle fra de Catholske Tider. En Fane over Capitain Niels Nielsen Gammel, som viste sig tapper imod Printzenskiold og de Svenske, og døde 1664.
 (o) I Kirken er en Fane over Hendrik Jørgen Giodich, død 1726. 52 Aar, og en Liig-Steen over Lieutenant Meyer, død 1500.

Slottet tilligemed Kirken og dens Mure er for lang Tid siden ødelagt.

- (p) Prædikestolen er givet 1630. af Holger Rosenkrantz til Demstrup. Paa Kirke Gulvet er to Marmor-Stene over Henrich Groot, samt en hvid Marmor-Sten med Munke-Bogstaver.

- (q) Alter-Tavlen er givet 1591. af Espen Kofod. Paa en Tavle er en Inscription hvorfaf sees, at Kong CHRISTIAN V. var der Pintse-Dag 1687. En anden Tavle over Hans Ulrich Gyldenlöve og Regitze Grubbe, 1668. Et Epitaphium over Borgemester Peder Kofod, død 1648. 50 Aar.

Suppl. til II. og III. Tom.

R E E

Fane

- Atlas Dan. 17.) Hasle Sogn er en Kibstæd-Kirke. (r) Annexet Ruths er for Tom. III. hen anført under No. 13.
 pag. 203. 18.) Allinge, en Kibstæd uden Privilegier med Sandvig. (s) Annexet Olsker er anført No. 14.
 Gudhjem. 19.) Gudhjem, er Hoved-Sognet i Øster Varsker. (t)
 Spannike. 20.) Spannike, en Kibstæd. (u) Annexet Ipsker findes anført No. 3.

21.) Ulexø,

Fane over Hendrik Mads Pedersen Kofod, død 1657. 51 Aar. En anden Inscription: hvoraf sees, at Stift-Amtmanden Geheime Conferenz-Maad Conrad Ditlev Greve af Reventlau dode der paa Landet 1750, og blev ført til Brahe Trolleborg. Et Epitaphium over Povel Nielsen Kofod, renoveret 1734. Desforuden to Lyse-Kroner og fire Skibe. Af en anden Tavle sees, at 1616. dode der paa Landet 5185 Mennesker af Pest, og 1654. blev ligeledes ved Pest 4569 Mennesker bortrykket.

- (r) Hasle Kirke er forhen ved Ruths Kirke anført.
 (s) Allinge Kirke kaldes og Sandvig Kirke; i samme er paa en Table antegnet at Kong CHRISTIAN V. var der 1687. den 7 May. En dito, at Philip von Schönaich er død paa Søen ved Bornholm 1577. 23 Aar gammel. Tre Faner, over Lieutenant Hans Meyer, død 1661. Oberst-Lieutenant Voldemar Blink, død 1692. 70 Aar. Styk-Hauptmand Niels Christensen, død 1679. 67 Aar. En Liig-Steen over Capitain Blasius von Vi-kede, død 1547. En dito over Arxfat Albret Boitin 1556, hvis Fader var en Lybeker Hauptmand 1550.
 (t) Gudhjem. Denne Bye skal have Navn af Kong GUTHI, og ligger paa en Klippe. I Sognet er funden en Guld-Mine, dog ikke af nogen Betydning.
 (u) Spannike. Kirkens Alter er fra 1600. Alter-Klædet er givet af Landsdommer Möller 1688. Messenhagten af Borgemester Povel Kofod 1674. To Lyse-Kroner. Ved Prædikestolen er en Tavle med Inscription, at Kong CHRISTIAN V. samt endel Minstre kom der til Landet den 7 May 1687. med en Esqvadre af sex Fregatter, ic. Kirken har bemeldte Kofod

21.) *Nexø*, en Kibbstæd. (v) Annexet er Bodelskier, og er anført under No. 4.

Atlas Dan.
Tom. III.
pag. 203.
Nexø.

Landet er omsat med Batterier og Skandser, og med Strandvagts Huuse og Ammunition forsynet.

Proprietair-Gaarde paa Landet ere:

Allmegaard 8 Edr., i Knudskier Sogn. Vaggegaard 12 Edr., Proprietair Gaar-
i Clemenskier Sogn. Blykoppegaard 6 Edr., i Nykier Sogn. tair Gaar-
Canikgaarde 12 Edr., i Bodilskier Sogn. Eskesgaard 12 Edr. i de.
Pederskier Sogn. Gadebygaard 12 Edr., i Øster Marie Sogn.
Hallegaard 12 Edr., i Olskier Sogn. Kaasegaard 10 Edr., i Ibs-
skier Sogn. Kofodgaard 10 Edr. 1 Skp., i Øster Marie Sogn.
Kyndegaard 12 Edr., i Nykier Sogn. Lille Halsegaard 7 Edr.
2 Skp., i Øster Marie Sogn. Skousholm 12 Edr., i Ibskier
Sogn. Vallensgaard 18 Edr., i Alakirkebye Sogn. Bellings-
gaard 12 Edr., i Nykier Sogn.

Endnu de Hans Majestet har været tilhørende og ved Auction bortsolgt:

Canikgaard 12 Edr., i Alakier Sogn. Leenshovedgaard 18 Edr.,
i Øster Lakier Sogn. Myregaard 12 Edr., i Alakier Sogn. Sim-
legaard 27½ Edr., i Clemensker Sogn. Slottet Hammerhuus Lar-
degaard 14 Edr., i Olskier Sogn.

R E F 2

Summa

Kofod ladet male og pryde 1674. Trende Faner, over Capitain So Denne
March, død 1654. 50 Aar. Lieutenant David Bekke, død 1672. 67 Aar.
Lieutenant Johan Adolf Saulfelt, død 1668. 35 Aar.

(v) Kirken er forhoyet og i Stand sat 1731. Alteret er givet 1735. af Ole
Sonne og Hustrue. 1510. brændte Byen, saa nær som tre Gaarde.

Atlas Dan.
Tom. III.
pag. 205.

	Summa paa de der paa Landet vorende Gaarde:
Selveyer-Gaarde	— — — 679
Baarnede-Gaarde	— — — 213
Proprietair-Gaarde	— — — 14
Dito uden No.	— — — 5
15 Præste- og 15 Degrægaardre	— 30

941 Gaarde og imod 900 Huusm.

Land-Militien, som kan bruge Gevehr er henimod 5000 Mand.

1764. var Mandkion over 16 Aar 4487. under

16 Aar 3099. i alt	— — —	7586	—
--------------------	-------	------	---

— — Kvindeskion over 16 Aar 5664. under	— — —		
16 Aar 3141. i alt	— — —	8805	—

Summa begge Kion — 16391 Siele.

Riobstæder paa Bornholm.

Nonne
Riobstæd.
Indbyg-
gere.

Nonne Riobstæd. Kirken er anført tilforn.

Indbyggerne ere: Commendanten, Amtmanden, Amtsforvalteren, 1 Sogne-Præst, 1 Residerende Capellan, 1 Klokker, 1 Organist, 1 Graver, 1 Byesoged, som tillige er Herredsfoged, 1 Bye- og Herredskriver, endel Kongelige Betientere, fornemme Familier og Enker, 11 Riobmænd, Haandverkere alle Slags 168, hvoraf er 9 Pottemagere, 21 Skoemagere, 15 Skredere, 17 Snedkere, 10 Skipere, i alt 344 Borgere, og omrent 2000 Siele unge og gamle.

Publique
Bygnin-
ger.

Byen er vidtloftig bygt og bestaaer af 62 Gader, hvori er nesten 500 Gaarde og Huuse, som med Kirken ere assureret i Brand-Cassen for 92000 Rdlr. Af publique Bygninger ere:

Den

Den Latinse Skole, som forestaaes af en Rector, der undertiden har en Hører eller Collega under sig.

Hospitalet med en siden Kirke, hvis Bygning er forærret af Hospitals-Forsander Herman Bohn, som gav desuden dertil Eusinde Slettedaler, hvorf 11 fattige Lemmer nyder hver 5 Mark maanedlig.

Det Kongelige Magazin-Huus, hvor den aartige Land-Gilde, som ydes i Smør, Byg, Havre og Rug, bevares og udstibes til København; desforuden Ammunitions- og Material-Huuset, twende Vagt-Huuse og Toldboden.

Raadstuen, hvor Byetinget holdes om Tiirsdagen og Herredsstinget om Torsdagen; under samme er Arrest-Huus.

Sonden for Byen ere to Batterier og et rundt Taarn, kaldet Castellet, hvori er Ammunition, Krud og Gevehr.

Havnen er temmelig god; til sammes Forbedring er ved en Kongelig Gave 1762. stientet 881 Rdsl. Fartoyer har Byen i alt ti store og smaae.

Næringen bestaaer i Risbmandskab, Seilads, Aeling og lidet Næring. Fiskerie, da der og undertiden fanges Foreller og Lax.

Byens Bang og Indhegninger af al Slags Sæde-Ford udgjor 2000 Dr. Land. En fierding Ben fra Byen er en god Stampe-Molle.

I Olskier Sogn paa en høj Klippe imod Søen ligger Hammershuus Slot, som klar efter andet meget forfalder; strax derved ligger en temmelig stor først Soe, som er den største i Landet, og er i Længden 848. og i Breden 266 Skridt.

Svannike Risbstæd. Annevet er Ibskier, og om Kirkerne er tilhørn meldet.

Af

Atlas Dan.
Tom. III.
pag. 211.

Af publique Bygninger ere ikkun følgende: Et lidet Hospital, en Skrive- og Læse-Skole, et Ammunitions- og Material-Huus, og et Borger Bagt-Huus.

Huuse og
Gaarde.

Byen bestaaer af 147 Huuse og Gaarde, som tilligemed Kirken ere i Brand-Cassen assureret for nesten 20000 Rdlr.

Havnen.

Havnen er nu ringe, og Byen har ikkun et Fartoy.

Agerdyrk-
ning.
Indvaa-
nero.

Byens Marker ere allene 180 Edr. Sæde-Land.

Indvaanerne ere: 1 Sogne-Præst og Degrn, 1 Bye- og Herredsfoged, 1 Bye- og Herredskriver, 6 Kjøbmænd, Haandverkere 36, 3 Vehr-Mollere, nogle militaire Familier og Enker, i alt 140 Familier af 591 Siele unge og gamle. Byetinget holdes om Fredagen og Øster Herredsting om Mandagen.

pag. 208.

Næsø
Kjøbstæd.
Publique
Bygnin-
ger.

Næsø Kjøbstæd. Om Kirken er tilforn anført.

Dens publique Bygninger ere: Et Fattig-Huus stiftet af Frue Majorinde Sonne, en Danst Læse- og Skrive-Skole, et Huus, hvori holdes Byeting og Bagt-Huus, samt et Ammunitions- og Material-Huus.

Huuse og
Gaarde.

Huuse og Gaardes Antal er 253, som er assureret, foruden Kirken, for 27753 Rdlr.

Indvaa-
nero.

Byen haver: 1 Sogne-Præst, 1 Degrn, 1 Organist, 1 Bye- og Herredsfoged, 1 Bye- og Herredskriver, 7 Kjøbmænd, Haandverkere 82, 3 Familier af Officerer, i alt 489 Mennesker unge og gamle.

Havnen.

Havnen er i god Stand, hvortil Kongen 1754. stienkede 400 Rdlr. For nærværende Tid har Byen 16 Fartoyer.

I Sognet er 1754. anlagt et Sand-Stens Brud for Kon- gens Regning, og fik 1762. Navn af Friderichs Steenbrud.

pag. 214.
Aaekirkebye
Kjøbstæd.

Aaekirkebye Kjøbstæd, ligger midt i Landet og har ingen Seilads; om Kirken er tilforn meldet.

Byen

Byen har et Hospital af fem Lemmer, en Dansk Skole, og et Atlas Dan.
Ammunitions- og Material-Huus.

Tom. III.

Landsstinget holdes her i Byen, hvorudi Lands-Dommeren dom-
mer, og hvorfra siden kan appelleres til Høyeste Ret.

pag. 214.

Huuse og Gaarde ere i alt 76, som foruden Kirken ere vurde-
rede for 6000 Rdlr.

Publique

Indvaanere ere: 1 Lands-Dommer, 1 Sogne-Præst, 1 Degrn,
1 Byfoged og Byefriherre, 2 Kibmænd og 17 Haandverkere, i alt
305 Siele unge og gamle.

Bygning-

Hasle Kibstæd, ligger imellem Ronne og Hammerhuus. Det
Merkværdige ved Kirken er tilforn anført.

Hasle

Byen har et Bagt-Huus, som tillige er Ammunitions- og
Material-Huus.

Kibstæd.

Gaarde og Huuse ere i alt 98. Beboerne ere: 1 Sogne-Præst
og Degrn, 1 Byfoged, som tillige er Herredsfoged, 1 Bye- og Her-
reddsfriherre, 2 Kibmænd, 19 Haandverksmestere af alle Slags,
3 Officerer, og omrent 364 Siele gamle og unge.

Indbyg-

Havnen er slet og til Byen er ikun et Fartoy.

Havn.

Allinge og Sandvig ere to Byer i Hammershuus Birk, men
have ikke Kibstæds Frihed. De har begge een Kirke, som tilforn
er bestrebet. Saa er her og en Lodse- og Lade-Plads, og lidens
Handling, som bestaaer i Aeling, Fiskeri og Kroehold.

pag. 204.

I Allinge er 7 Gader af 74 Gaarde og Huuse. Og i Sandvig
3 Gader af 40 Gaarde og Huuse; begge Byer ere i Brand-Cassen
assureret for 1490 Rdlr.

Allinge og

Sandvig.

I Byen boer: 1 Bye- og Herredsfoged, 1 Bye- og Herreds-
friherre, 4 andre Kongelige Betientere, 16 Haandverkere, i alt i
begge Byer 484 Mennesker unge og gamle.

Indvaan-

ere.

Havnen

Atlas Dan.
Tom. III.
pag. 204.
Havn.
Sædeland.

Havnen er slet, og til Byen er ikkun et Fartøy.
Begge Byer har 382 Edr. Sæde-Land af 28 Edr. Hartkorn.

* * *

pag. 229. Fæstningen Christiansøe ligger to Mile fra Bornholm.

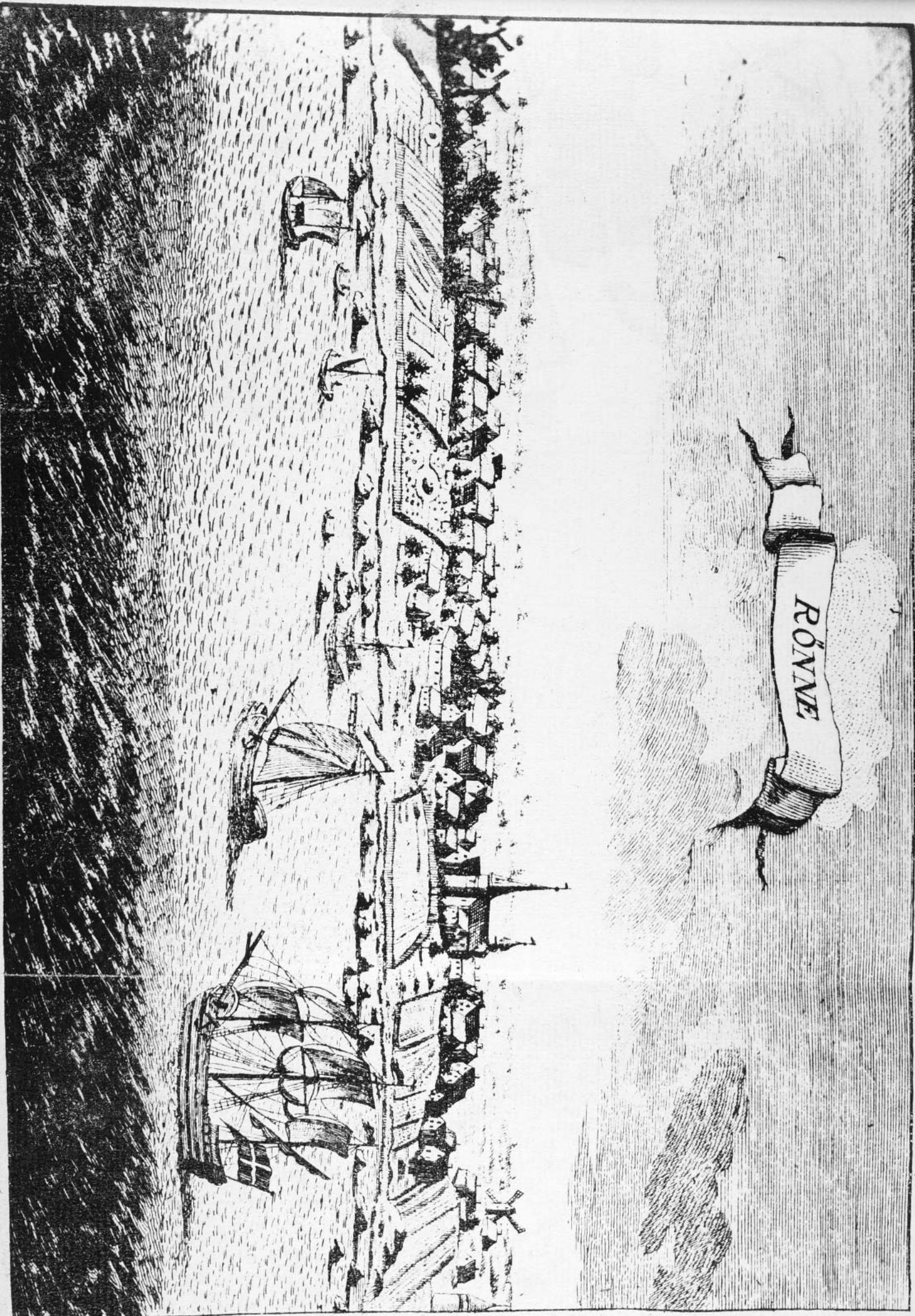
Indbyggere ere: En Commandant, 1 Capitain, som tillige er Ober-Conducteur, 1 Lieutenant, 1 Fendrik, 1 Auditeur, 1 Proviant- og Ammunitions-Forvalter, 1 Feldtffierer, 2 Sergeant, 2 Corporaler, 2 Tambourer, 70 Soldater, 1 Provos.

Foruden bemeldte er der ellers og 1 Artillerie-Lieutenant, 6 Constabler, 12 Under-Constabler, 1 Guarnisons-Præst, 1 Degrn, 1 Smed, 1 Tømmermand, 1 Lods og 6 Matroser.

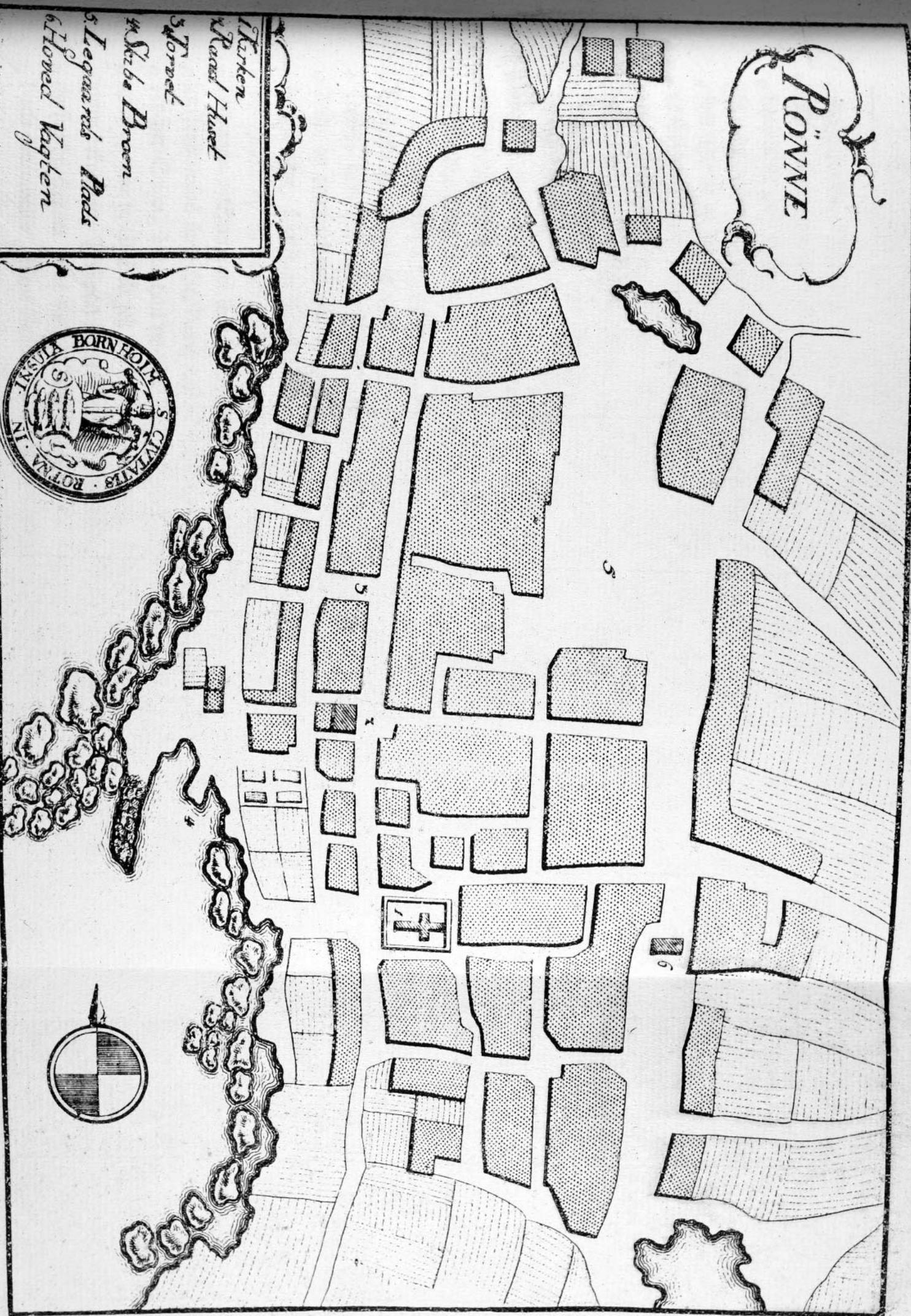
Om Bornholm og Christiansøe er udførlig afhandlet i Atlas Daniæ Tom. III., saavel som og i Herr General-Major Thurahs over samme udgivne Beskrivelse, trykt 1758.

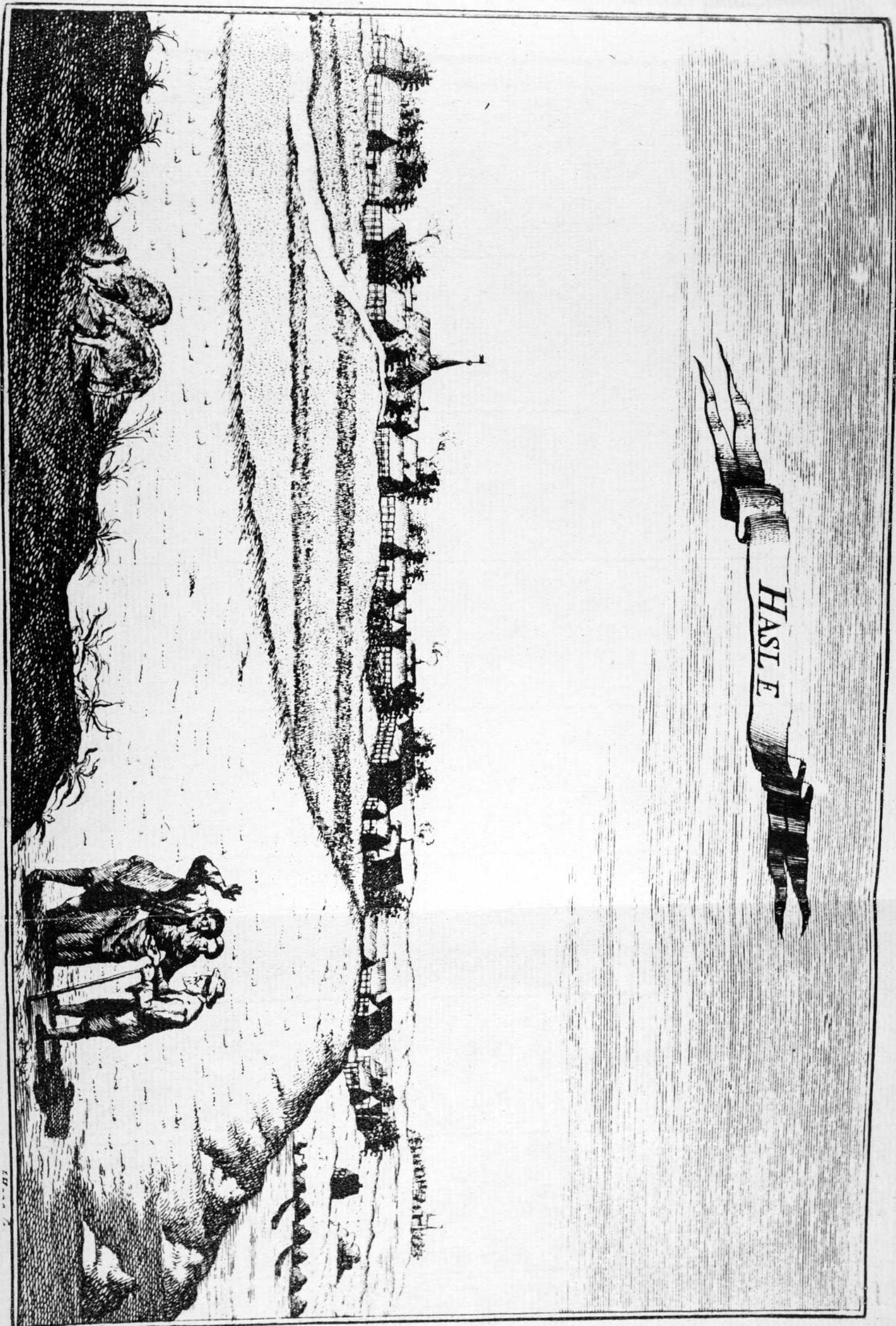

Supple-

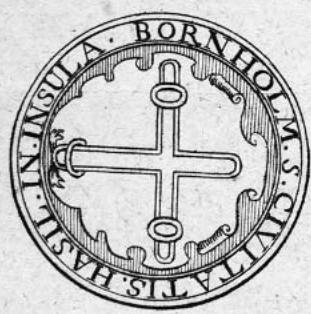
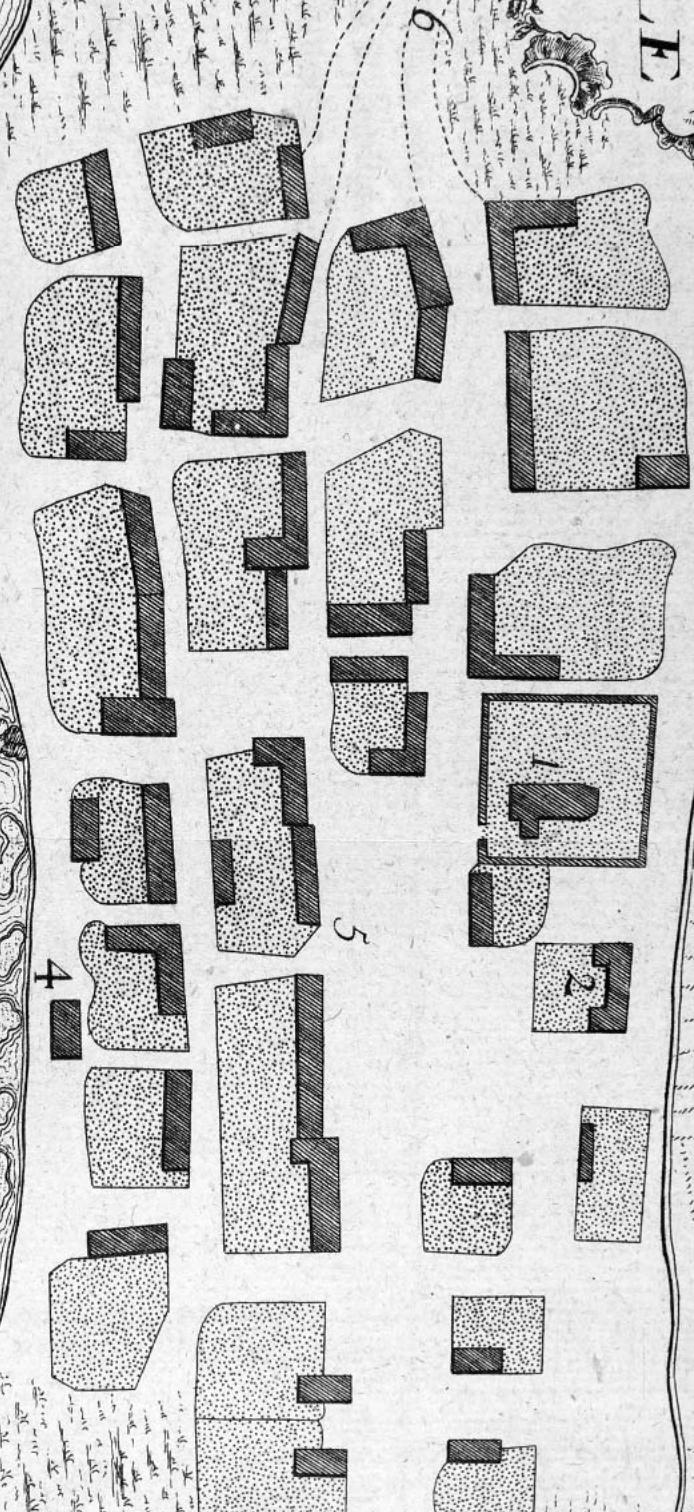

RÖNNE

HASLE

D. C. Fetter. delineavit.

1. Kirken.
2. Ammunition's-Huus.
3. Hafnen og Skibbroen.
4. Vagt = Huset.
5. Tørvet.
6. Vejen til Hammer's-Huus.

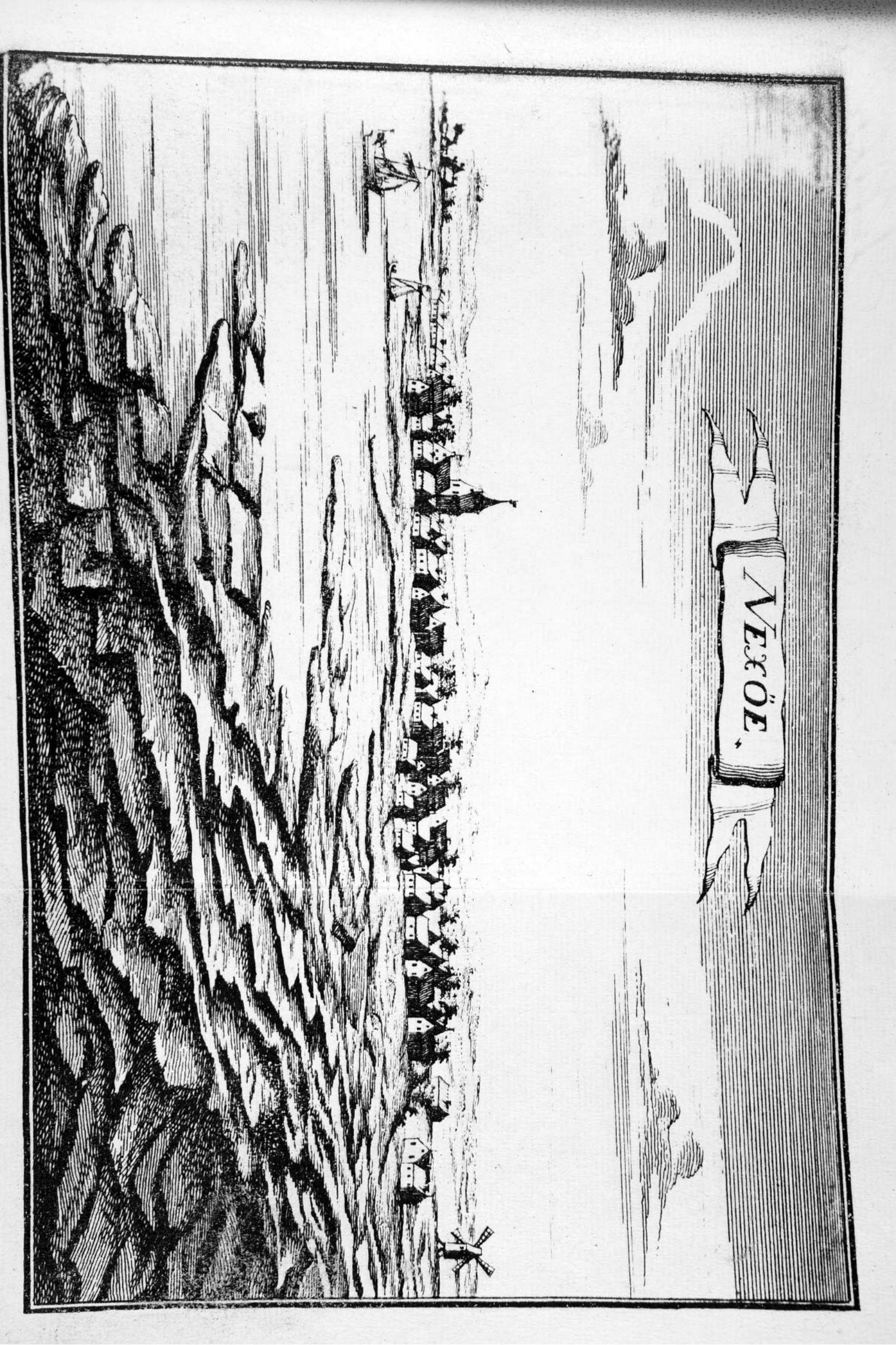
SVANKE

1. Torken.
2. Torvat
3. Hafner
4. Vagt-Huset
5. Kipper

SVAMKE

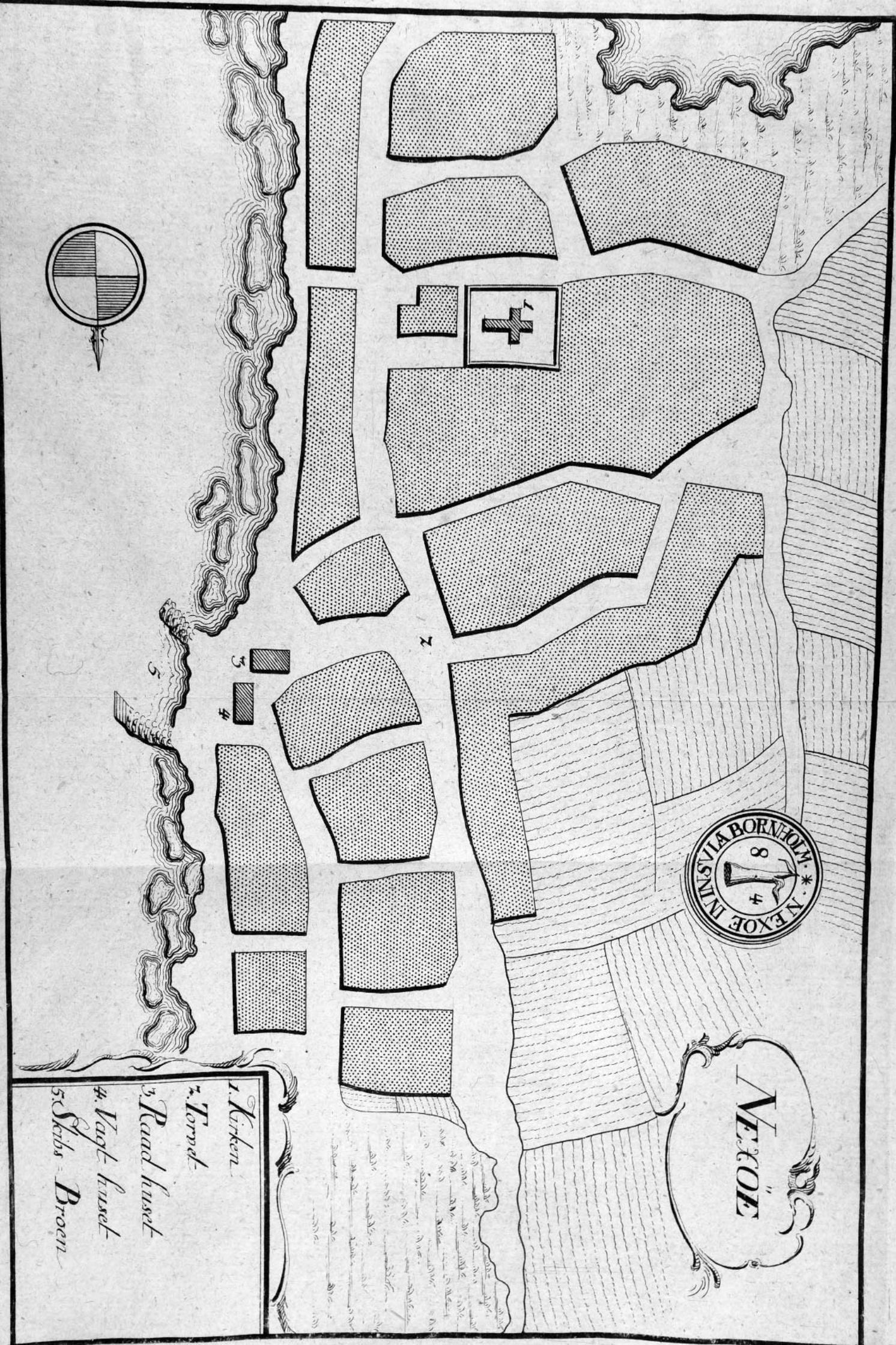

WEXÖE

NEXOE

1. Kirken

2. Tornet

3. Raad huset

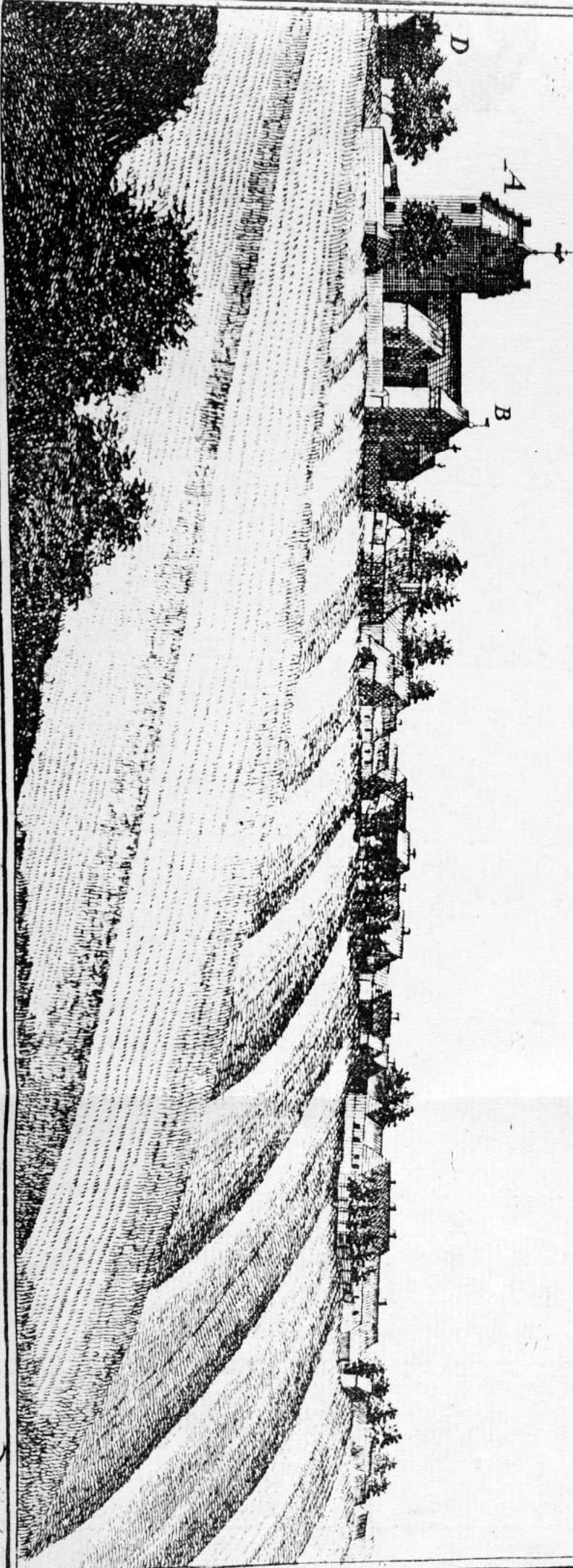
4. Vaadt huset

5. Skibs-Broen

Prospect
of

AAKIRKEBYE

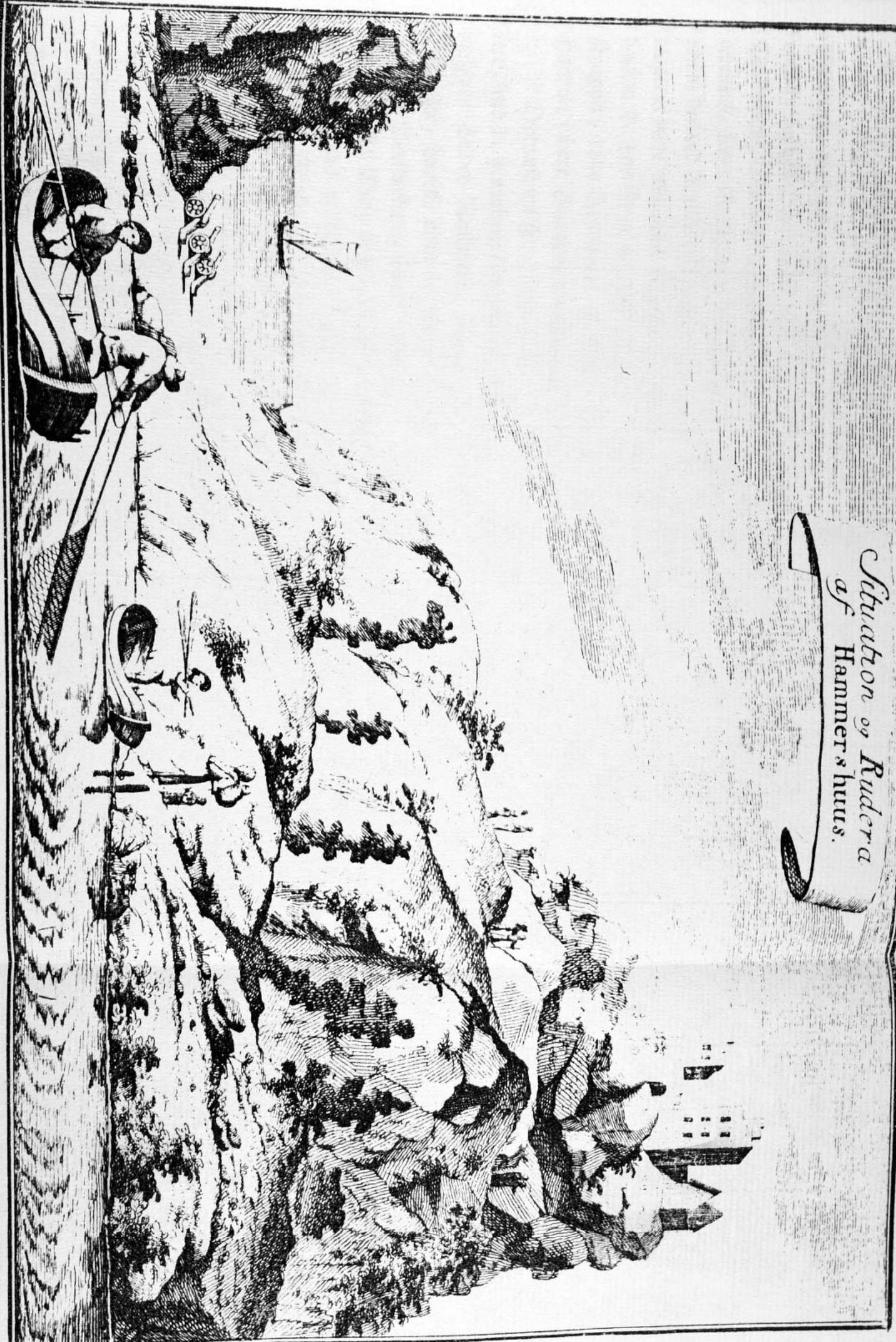
Tuoen paa den Søndre Side

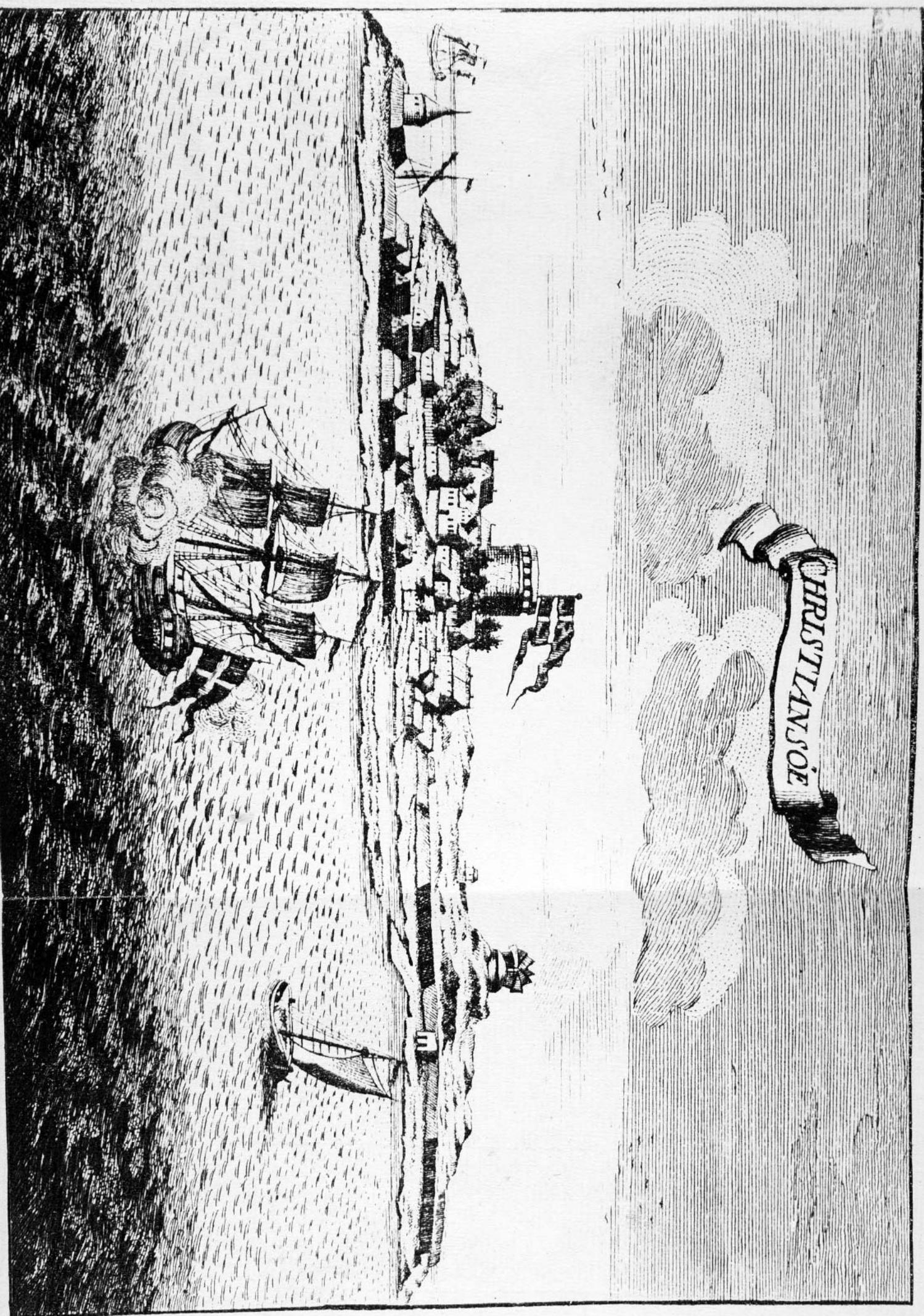

A. Johannes Kirke. B. Klokke-Taunet. C. Høspitalet. D. Kannike Guarden

*Situation og Rude
af Hammer-huus.*

See Rapporten
pag. 27.
Sandvig

Blye Ertz
Hammer-s-
huuses Ruiner

Nørre
Herræd

Hadsle

Vester
Herræd

Ronne

Armagård

Lille-aue

Bachet

Gnudhuse

Seale

Allinge

Omkredsen
af

BORNHOLM

efter det af Peter de Kofod forferdigede Kort
i Aaret 1703

Til oplysning ved den Rapport, som
den 25. Octobr. 1770

blev overgivet til det

KONGELIGE DANSKE

LANDHUUSSHOLDINGS SELSKAB,

Steenkul paa samme
Land angaaende.

Staahjem

Land
rijggen

Öster
Herræd

Svanike

Hollærenest
udi Klænbakken
Cement Stein
i Linenogade

Sønder
Herræd

Alur Skifer
ved Billegrav

Nexoe

Kaaber Ertz
Friderichs
Steenbrud

Ginggang steen
med Hunderinten

Braae og Sørt
Skiferstein

See Rapporten
pag. 27.

Haas Sc.

2 Müle

1 2 3 4